



RAPORT

märts 2025

Venemaa ja Hiina mõju Kesk-Aasias: Euroopa väljavaated, murekohad ja tasakaaluotsingud

KOOSTAJAD

Alevtina Solovyeva, Alina Oprelianska, Betti Marie Peterson, Danila Rygovskiy,
Helen Haas, Ismet Suleimanov, Jonathan Darvish-Kojori, Mari Valdur
Reyhaneh Ghoroghchian, Rodion Krupin, Vladimir Sazonov

Pealkiri: Venemaa ja Hiina mõju Kesk-Aasias: Euroopa väljavaated, murekohad ja tasakaaluotsingud
Autorid: Alevtina Solovyeva, Alina Oprelianska, Betti Marie Peterson, Danila Rygovskiy, Helen Haas, Ismet Suleimanov, Jonathan Darvish-Kojori, Mari Valdur, Reyhaneh Ghoroghchian, Rodion Krupin, Vladimir Sazonov

Raporti toimetajad: Alevtina Solovyeva, Betti Marie Peterson, Rodion Krupin, Vladimir Sazonov
Kaanefoto: Nursultan's Photos „Aerial View of Almaty City“, Pexels
Kujundus: Evelyn Pihla, Tartu Ülikooli Aasia keskus

Esmane esitlus: juuni 2024. Avaldatud: märts 2025
Kategooria: raport

Raport valmis Eesti Vabariigi Välisministeeriumi rahastatud projekti „Venemaa ja Hiina mõju Kesk-Aasias: Euroopa väljavaated, murekohad ja tasakaaluotsingud“ raames. Projekti administratiivjuht: Elo Süld, Tartu Ülikooli Aasia keskuse juht. Projekti uurimisjuht: Alevtina Solovyeva, Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse juht.

Käesolevas raportis esitatud seisukohad ja arvamused on autorite omad ega pruugi kajastada seotud asutuste või rahastajate ametlikku poliitikat või seisukohti. Uuringu autorid vastutavad võimalike vigade ja puuduste eest.

Tartu Ülikool
Ülikooli 18, Tartu 50090, Eesti



Autorid

Alevtina Solovyeva (PhD) on Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse ja Mongoolia uurimislabori juhataja, kes spetsialiseerub Aasia uuringutele, Hiina ja Mongoolia uuringutele, folklooriteadusele, ajaloolisele ja sotsiaalsele antropoloogiale ning sotsiaalteadustele. Alevtina Solovyeva on projekti vastutav täitja.

Alina Oprelianska (PhD) on nooremteadur ja doktorant Tartu Ülikooli folkloristika ja pärandirakenduste erialal, orientalistikakeskuses ning Kiievi Taras Ševtšenko nimelise riikliku ülikooli folkloristika osakonnas. Ta spetsialiseerub muinasjututeadusele, fokuseerides soolistele aspektidele, tavaõigusele, rahvauskumustele ja narratiividele.

Betti Marie Peterson (MA) on folkloori- ja aasia uuringute spetsialist Tartu Ülikooli orientalistikakeskuses. Ta keskendub Korea ja Kesk-Aasia regionaalsetele teemadele, tegeleb Tartu Ülikooli ja Korea uurimisasutuste koostöö edendamise ning korea kultuuri alaste teemade tutvustamisega laiemale ringile.

Danila Rygovskiy (PhD) on Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse etnoloogia teadur, kes uurib religioossete praktikate ja kirikupeade kasvavat rolli vene vanausuliste seas, keskendudes Eesti ja Siberi vanausulistele kogukondadele.

Helen Haas (PhD) on Aasia keskuse Lähis-Ida koordinaator ja Tartu Ülikooli usuteaduskonna Lähis-Ida teadur. Religiooniuurijana keskendub ta oma teadustöös islami vähemusgruppidele ning religiooni tähendusele ja rollile igapäevaelus.

Ismet Suleimanov (MA) on Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse nooremteadur, kes keskendub mälu ja genotsiiduuringutele, fokuseerides kollektiivsetele traumadele post-sotsialistlikus ruumis ning inimõiguste olukorrale Kesk-Aasia piirkonnas.

Jonathan Darvish-Kojori (BA) on bakalaureusetudeng Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudis ning õpib etnoloogiat, kirjandust ja soome-ugri keeleteadust.

Mari Valdur (PhD) on Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse sotsiaalanthropoloogia teadur, kes keskendub Kesk-Aasia ning Mongoolia uuringutele. Tema peamine uurimisfookus on biopoliitika.

Reyhaneh Ghoroghchian (MA) on religiooniuuringute nooremteadur Tartu Ülikooli orientalistikakeskuses, kes keskendub marginaliseeritud kogukondadele ning nende vastupidavusele sotsiaalsete ja majanduslike muutuste keskel.

Rodion Krupin (MA) on Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse uuringuassistent ja kommunikatsioonijuht. Ta keskendub Jaapani uuringutele, rahvusvahelistele suhetele ning Aasia piirkonna kaasaegsele poliitikale.

Vladimir Sazonov (PhD) on Tartu Ülikooli orientalistikakeskuse kaasprofessor, kes tegeleb poliitika, (kultuuri)ajaloo ja julgeoleku teemadega, keskendudes Lähis-Idale ja tänapäeva Venemaale. Vladimir Sazonov on projekti põhitäitja.

Sisukord

Autorid.....	1
Sissejuhatus.....	3
Kesk-Aasia riikide ühisjooni.....	4
2.1. Autoritaarsuse kasv ja demokraatia hääbumine Kesk-Aasia.....	4
2.2. Korruptsioon Kesk-Aasias	5
2.3. Inimõigused ja nendega seotud probleemid Kesk-Aasias	6
2.4. Julgeolekuprobleemid Kesk-Aasias.....	8
2.5. Keskkonnaprobleemid Kesk-Aasias	11
Mängijad Kesk-Aasias	12
3.1. Kesk-Aasia, võrgustikud, dispositsioonid, perspektiivid	12
3.2. Hiina Rahvavabariigi huvid ja tegevus regioonis	13
3.3. Venemaa huvid ja tegevus regioonis.....	15
3.4. Türgi huvid ja tegevus regioonis	17
3.5. USA huvid ja tegevus regioonis	18
3.6. Euroopa Liidu huvid	19
Energia ja maavarad Kesk-Aasias	20
4.1. Kasahstan	20
4.2. Usbekistan	21
4.3. Türgmenistan	21
4.4. Tadžikistan	22
4.5. Kõrgõzstan.....	22
4.6. Energiajulgeolek	23
EL-i ja Eesti huvid regioonis, võimalused	24
LISA 1. Kesk-Aasia definitsioon.....	26
LISA 2. Kesk-Aasia kui Euraasia sõlmpunkt	26
LISA 3. Venemaa välispoliitilised strateegiad	27
LISA 4. ISIS-K kui julgeoleku oht Kesk-Aasias.....	29
LISA 5. USA Kesk-Aasia strateegia	34
Kasutatud allikad.....	36

Annotatsioon

Käesolev raport annab ülevaate Kesk-Aasias ja selle laiemas regioonis toimuvatest arengutest, protsessidest, väljakutsetest ja ohtudest – nagu nt terrorism, äärmusliku islamismi tõus, autoritaarsete tendentside süvenemine, inimõiguste rikkumised, demokraatlike institutsioonide ja väärtustega seotud probleemid ning kliimamuutuse mõjud. Piirkonda ohustavad Venemaa Föderatsiooni (edaspidi VF) infomõjutustegevus ja Hiina Rahvavabariigi mõjuvõimu tõus, samuti Iraani Islamivabariigi hübriidtegevus.

Lisaks antakse ülevaade piirkonnaga seotud olulisemate jõudude (Hiina, USA, EL, Türgi ja VF) geostrateegilistest, majanduslikest jt huvidest ning tegevusest. Viimaste aastate jooksul on Hiina huvi Kesk-Aasia vastu märgatavalt kasvanud. Hiina investeringute ning mõjutustegevuse kasvu kõrval üritab Kesk-Aasias jätkuvalt kanda kinnitada ja oma hääbuvat mõjuvõimu säilitada ka VF.

Raport annab ülevaate kõigist Kesk-Aasia riikidest analüüsides arenguid nende sise- ja välispoliitikas. Tähelepanuta ei jää ka olulised rahvusvahelised ja regionaalsed organisatsioonid, kuhu Kesk-Aasia riigid kuuluvad.

Sissejuhatus

Kesk-Aasia on strateegilise tähtsusega regioon nii globaalsete jõudude (USA, Hiina, EL), kui ka regionaalsete võimude (VF, Iraan ja Türgi) jaoks, kelle huvid on seotud transiidi, maavarade, energiaressursside ja kaubandusvõimalustega.

Mitmes mõttes kujutab Kesk-Aasia endast puhvrit lääne ja ida, nende, sageli vastuoluliste, poliitiliste, sotsiaalsete, ideoloogiliste väärtuste ja mudelite vahel. Kesk-Aasia piirkonna geograafia, loodusvarad ja elanikkond pakuvad märkimisväärset potentsiaali majanduslikuks ja strateegiliseks arenguks ning koostööks erinevates sektorites. Geopoliitilisel tasandil on Kesk-Aasia võtmetähtsusega piirkond, võimaldades juurdepääsu olulistele ja problemaatilistele piirkondadele nagu Afganistan, Kaukaasia ja Kaspia mere piirkond. Samal ajal on Kesk-Aasias mitmeid tõsiseid probleeme poliitilises, sotsiaalses, majanduslikus ja julgeolekusektoris, kujutades seega endast nii võimaluste kuid ka ohtude ning väljakutsete piirkonda. Kohalolek Kesk-Aasias piirkonna riikide kaasamise ja koostöö kaudu on üks olulisemaid tegureid tulevaste globaalsete võimupositsioonide määramisel.

Kesk-Aasia on ajalooliselt ja praegugi tugevalt seotud Venemaa, Hiina ja Türgiga, kuid püüab vähendada nende otsest majanduslikku ja poliitilist mõju. Piirkonna

avatus uute suhete ja koostööpartnerite leidmisele ja läänemaailmaga sidemete tugevdamisele pakub EL-ile üha rohkem võimalusi koostööks ja investeringuteks. Kesk-Aasia riikidele iseloomulikud autoritaarsed režiimid ja klannisüsteemid, avaldavad samas negatiivset mõju läänesuunalisele koostööle ja reformimisvõimalustele. Tendentsid, mis muudavad läbikäimise piirkonna riikidega keerulisemaks ning riskantsemaks.

Kesk-Aasia riike iseloomustab äärmiselt nõrk ühiskondlik sidusus, mille põhjused on suuresti seotud Nõukogude Liidu aegsete ühiskondlike ümberkorralduste ja probleemidega, kuid ka praeguste poliitiliste, sotsiaalsete ja kultuuriliste erinevustega eri ühiskonnagruppide, rahvuslike ja usuliste vähemusgruppide vahel. Üleskutsed piirkondliku koostöö arendamiseks pärinevad üldiselt Kasahstani kui piirkonna arenenuma riigi võimudelt. Näiteks 2007. aastal kutsus Kasahstan Kesk-Aasia riike üles taastama Kesk-Aasia (majandusliku) koostööorganisatsiooni (CA(E)U).

Ühise strateegia ja tugeva koostöö puudumine on loonud olukorra, kus Kesk-Aasia riigid kuuluvad tihti vastakate eesmärkidega liitusesse ja koostööorganisatsioonidesse:

- Venemaa või Hiinaga seotud rahvusvahelised lepingud: CIS, CSTO, EAEU, SCO, BRI, OSCE, CICA, UN.
- Foorumid / organisatsioonilised struktuurid, mis ei hõlma Venemaad: OTS (Türgi), C5 (Hiina).
- Sidemed läänega: C5+1 (USA, Saksamaa, EL), ÜRO, OSCE.

Koostöö Kesk-Aasia riikidega on Euroopa Liidu ja selle liikmesriikide jaoks üks olulisemaid strateegiaid EL-i geopoliitilise ja piirkondliku kohaloleku tagamiseks.

Kesk-Aasia riikide ühisjooni

2.1. Autoritaarsuse kasv ja demokraatia hääbumine Kesk-Aasia

Alates 2022. aastast on Kesk-Aasia valitsused märgatavalt liikunud autoritaarse riigikorra poole, võttes vastu mitmeid sõnavabadust ja kodanikualgatusi piiravaid seadusi, surudes maha meeleavaldusi ja tugevdades niigi laiaulatuslikku tsensuuri. Varem piirkonnas demokraatliku ning laialdase sõnavabadusega silma paistnud Kõrgõzstanis on viimaste aastate jooksul toimunud samuti pööre autoritaarsuse suunas. Kuigi lääneriikide huvi Kesk-Aasia piirkonna vastu on kasvanud peale VF-i sissetungi Ukrainasse, kasutavad piirkonna praegused valitsused oma võimupositsiooni kinnistamise eesmärgil ikkagi VF-i eeskujul. Nt on Venemaa eeskujul Kõrgõzstanis ja Kasahstanis vastu võetud nn välisagentide seadus, mis kohustab kõiki välismaalt rahalist toetust saavaid mittetulundusühinguid ja

kodanikuühendusi ennast välisagentidena registreerima; Kasahstanis peetakse endiselt kinni aktiviste ja ajakirjanikke, kes osalesid rahumeelselt 2022. aasta jaanuaris toimunud massimeeleavaldustel. Kõigis Kesk-Aasia riikides on suur hulk populaarseid sotsiaalmeediakanaleid keelatud, kuigi paljud kasutavad nende teenuseid VPN-i abil edasi. Sotsiaalmeedia platvormide keelustamine on valitsusele (teoreetiliselt) kindlustanud ainuvõimu riigi informuumi üle, kuna traditsioonilised meediakanalid olid suuremas osas Kesk-Aasia riikidest juba varem riikliku kontrolli all. Praeguseks on tsensuur võtnud võimust ka Kõrgõzstanis, kus varem iseseisvad meediaorganisatsioonid ja -väljaanded on nüüdseks samuti allutatud valitsuse kontrolli alla.

Freedom House'i 2022. aasta aruandes internetivabaduse kohta liigituvad Kasahstan ja Usbekistan mittevabade ning Kõrgõzstan osaliselt vabade riikide hulka. Tadžikistan ja Türkmenistan on andmete puudumise tõttu aruandest välja jäetud. (Freedom House 2023).

2.2. Korruptsioon Kesk-Aasias

Korruptsioon on Kesk-Aasia poliitikamaastikul laialdaselt levinud: korruptsioonitaju Indeksi (CPI) andmetel on kõik Kesk-Aasia riigid maailma keskmisega võrreldes rohkem korrumpeerunud. 2022. aasta andmete põhjal on kõige parem olukord Kasahstanis (101 koht 180-st) ning kõige kehvem Türkmenistanis (167 koht 180-st) (Transparency International: Corruption Perception Index 2022).

Korruptsioonivastane võitlus on näiliselt oluline teema kõigi Kesk-Aasia riikide valitsustele, tegelikkuses aga kasutatakse korruptsioonivastaseid kampaaniaid eelkõige opositsiooni mahasurumiseks. Probleemi süvendab kohalike võimude kehtestatud laiaulatuslik tsensuur ning sõnavabaduse mahasurumine (Lee-Jones 2021).

Korruptsioon on eriti laiaulatuslik suurte rahavoogudega infrastruktuuri arendamisega seotud projektides. Lisaks valitsuste tehingute läbipaistmatusele suurendavad korruptsiooni Hiina ning VF-i ettevõtete tegevus ja investeringud. Kõigil Kesk-Aasia riikidel on koostöös VF-ga plaanitavaid või juba töösolevaid projekte nii fossiilkütuste kui taastuvenergia vallas (Mitrova 2024). VF-i oligarhidele kuuluvate firmade enamusomandis olevate Kesk-Aasia taristuprojektide arendamist on kasutatud ka VF-i vastastest sanktsioonidest kõrvalehoidmise eesmärgil: nt anti 850 miljoni dollari väärtusega Gazili gaasihoidla arendus üle VF-i suurärimehe Gennadi Timtšenkoga seotud ebaselge taustaga *offshore*-firmale, mis paberite järgi kuulub ühele Timtšenkoga ärisidemeid omavale Usbekistani poliitikule (Radio Free Europe 2024).

2.3. Inimõigused ja nendega seotud probleemid Kesk-Aasias

2022/23 ülemaailmses inimõiguste aruandes kirjeldas Amnesty International demokraatia ülemaailmset allakäiku, tuues välja autoritaarsete tavade ja ideede kasvutrendi ning põhivabaduste üha laiaulatuslikuma piiramise paljudes maailma riikides. Human Rights Watch liigitas Kesk-Aasia valitsused autoritaarseteks, osutades sõna- ja kogunemisvabaduse kontrollile, kriitikute kinnipidamisele ning laiaulatuslikule inimõiguste rikkumise (nt piinamine ja koduvägivald) eitamisele.

Mitte ükski Kesk-Aasia riikidest ei kuulu Rahvusvahelise Kriminaalkohtu (ICC) liikmete hulka ning asuvad seetõttu väljaspool ICC jurisdiktsiooni, mis võimaldab neil hoida suhteid rahvusvaheliste sanktsioonide all olevate isikute ja riikidega. Kesk-Aasia riikide pikaajalised sidemed VF-ga avaldavad piirkonnale tugevalt mõju: kuigi Kesk-Aasia riigid on alates 1991. aastast iseseisvad, järgib poliitiline eliit oma võimupositsiooni kindlustamise eesmärgil endiselt VF-i eeskujut. Inimõiguste ja sõnavabaduse piiramine on muutunud valdavaks ka Kõrgõzstanis, mille valitsus peale president Japarovi võimuletulekut 2020. aastal on asunud kehtestama kontrolli nii riiklike kui iseseisvate infokanalite ja välismaiste sidemetega MTÜ-de üle. Aprillis 2024 kirjutas Japarov alla VF-i seadusandluse eeskujul koostatud välisagentide seadusele, mis muuhulgas kohustab mittetulundusühinguid valitsusele oma tegevusest põhjalikult aru andma (CPJ 2024). Lisaks võeti 2021. aastal vastu vastuoluline valeinformatsiooni seadus, mis lubab valitsusel ilma kohtuotsuseta sulgeda uudisväljaannete veebilehekülgi (CPJ 2021).

Kogu piirkonnas on võimuasutused suurendanud kontrolli igasuguse avaliku kriitika ja rahumeelse teisitimõtleamise üle. 2023. aastal kehtestas Kasahstan võltsitud uudiste seaduse, mis annab õiguslikud vahendid opositsiooni tsenseerimiseks. Piirkonna teised riigid muudavad vastavalt oma režiimi huvidele pidevalt kehtivaid meediaseadusi. Seda taktikat on kasutatud näiteks ka VF-i välisagentide seaduse eeskujul: Kasahstanis viidi maksuseaduses läbi vajalikud muudatused, et riigil oleks õigus pidada arvestust kodanikuühiskonna tugevdamisega seotud organisatsioonide ja üksikisikute üle juhul, kui nad saavad välismaalt toetust teabe kogumise, analüüsimise ja levitamise seotud tegevusteks. 2023. aastal avaldasid Kasahstani ametivõimud nimekirja 240 füüsilisest ja juriidilisest isikust. Nimekirja oli lisatud ka inimeste isikuandmed. Nimekiri koosnes eelkõige läänest rahalist toetust saanud organisatsioonidest, samas kui VF-i meediaga seotud isikud ja organisatsioonid jäid sealt välja (Transparency International 2023).

Kesk-Aasia riikide seadusandlus reguleerib rangelt ka rahumeelseid proteste. Keelatud on tänavakogunemised, meeleväljavaladused, marsid jm. Näiteks peetakse Kasahstanis endiselt kinni aktiviste ja ajakirjanikke, kes osalesid rahumeelselt 2022. aasta jaanuaris toimunud massimeeleavaldustes.

Religioosne praktika väljaspool riiklikult heakskiidetud organisatsioone on keelatud ja karmilt karistatav. Nt mõisteti Usbeki üliõpilane Saldod Rakhmankulov 2023. aasta jaanuaris viieks aastaks vangi sotsiaalmeedias islamistliku sisuga laulu jagamise eest; Gorno-Badakhshani autonoomse oblasti (GBAO) usuvähemuse ismailiitide mahasurumine eskaleerus 2022. aastal ususümbolite hävitamise, pühakodade sulgemise ja usufestivalide keelustamisega. Türkmenistan jätkab teadlikult isolatsioonipoliitika järgimist, mis muudab riigi inimõiguste olukorra hindamise võimatuks. Ka Tadžikistan on inimõiguste eest seisvate organisatsioonidele suletud, likvideeritud on enam kui 700 valitsusvälist organisatsiooni.

Koduvägivalla kriminaliseerimise protsess on Kesk-Aasia riikides olnud aeglane, kuid praeguseks on see ellu viidud kõigis piirkonna riikides peale Türkmenistani ja Tadžikistani. Kasahstanis muudeti koduvägivald kriminaalselt karistatavaks alles hiljuti. Nimelt peale seda, kui Sultanat Nukenova surmaga lõppenud koduvägivalla juhtum sai laia meediakajastuse osaliseks. Vastavalt uutele sätetele määrati Nukenova mehele, endisele majandusministrile Kuandyk Bishimbayevile, eluaegne vanglakaristus. Vaatamata seadusandlikele muudatustele on küsitav, kuivõrd jõuab nende mõju maapiirkondadesse, kus teadlikkus koduvägivallast on väga madal.

2023. aastal väljendas Rassilise Diskrimineerimise Likvideerimise Komitee (CERD) sügavat muret olukorra pärast Gorno-Badakhshani autonoomses piirkonnas (GBAO) Tadžikistanis seoses pamiirlastest vähemusrühvuse kohtlemisega. Teatatud on jõu kasutamisest meelevaldajate vastu, millele järgnes interneti sulgemine ja vähemuse liikmete vastu suunatud vägivaldsed rünnakud nagu näiteks omavolilised kinnipidamised, ähvardus ja ahistamine. CERD rõhutas, et vaatamata Tadžikistanis vastu võetud võrdsust ja diskrimineerimist käsitlevale seadusele, on pamiirlaste tagakiusamine endiselt laialdaseks probleemiks. Kuna ametivõimud eitavad pamiirlaste etnilist ja keelelist identiteeti, ei ole nende õigused seadusega kaitstud ning valitsus jätkab pamiiri elanikkonna assimileerimise poliitikat, surudes alla nende keelelise ja kultuurilise väljendusvabaduse ühiskonna eri tasanditel.

Seoses COVID-19 pandeemiaga teatas Human Rights Watch 2020. aastal, et „Türkmenistani valitsus eitab vaesuse olemasolu riigis ja ei ole suutnud pakkuda abi majanduslikult haavatavatele rühmadele“. Türkmenistani puhul on tegemist suletud riigiga, kus riigi poolt esitatud andmete kontrollimine ja usaldusväärsete uuringute läbiviimine on eriti keeruline. Türkmenistani kohta puuduvad andmed ka soolise ebavõrdsuse kohta ja ÜRO märgib, et 2020. aastal oli Türkmenistani säästva arengu eesmärkide hindamiseks vajalikest näitajatest kättesaadav vaid viiendik. Lisaks viitas ÜRO märgatavatele puudujääkidele olulistest valdkondades, sealhulgas naistevastase vägivalla ja soolise palgaerinevuse kaotamise osas.

Usbekistanis on meestevaheline vastastikusel nõusolekul põhinev seksuaalne tegevus kriminaliseeritud kuni kolmeaastase vangistusega, mis toob kaasa gei- ja biseksuaalsete meeste ning transsooliste inimeste meelevaldse kinnipidamise, kohtu alla andmise ja vangistamise. Usbekistanis puutub LGBT kogukond kokku pideva diskrimineerimise ja ahistamisega ametivõimude poolt. Usbekistani politsei on kasutanud homoseksuaalsete meeste vastutusele võtmise eesmärgil sunniviisilisi anaaluuringuid, hoolimata sellest, et Maailma Terviseorganisatsioon tunnistab selliseid uuringuid vägivalla ja piinamise vormiks.

2.4. Julgeolekuprobleemid Kesk-Aasias

Selles peatükis antakse ülevaade erinevatest julgeolekuohtudest regioonis, nt terrorismist (ISIS-K), samuti ka VF-i ja Hiina sõjalisest kohalolekust ja koostööst Kesk-Aasia riikidega ning sellest tulenevatest ohtudest.

Klannide mõjuvõim Tadžikistanis

Tadžikistanis on säilinud klannide mõjuvõim ja seetõttu ei saa riiki pidada klassikaliseks autokraatiaks. Tadžiki klannid põhinevad sugulussidemetel, kus määravaks on ühine päritolu, kohajärgsus ja sellest tulenev ühine kultuuritaust. Regionaalse päritolu järgi moodustatud grupid on nii 20. kui ka 21. sajandil mõjutanud tugevalt Tadžikistani majandust ja poliitikat. Siiski on isiklike huvide eelistamine grupi huvidele ning alternatiivsetel alustel poliitiliste liitude moodustamine samuti võrdlemisi levinud. Tadžikistani iseseisvumisele 1991. aastal järgnes laastav klannidevahelisest rivaliteedist kantud viieaastane kodusõda (1992–1997). Ka organiseeritud kuritegevus (nt narkokaubandus) on Tadžikistanis tihedalt seotud traditsiooniliste ühiskondlike institutsioonide ning sugulussidemetega. Seetõttu on mõistetav, miks tadžikid ootavad valitsuselt eelkõige ühtsuse, stabiilsuse ja rahu tagamist. Protestide ja rahutuste korral kasutab valitsus rahu tagamiseks sõjaväe abi ning ametlikes allikates üritatakse luua ühtse rahvusriigi diskursust.

Terrorismioht Tadžikistanis

Terrorismiprobleemile juhtis 2024. aasta märtsis tähelepanu ka Tadžikistani president Rahmon märkides, et viimastel aastatel on suurenenud Tadžikistani kodanike teiste maailma riikide territooriumil toime pandud terroriaktide arv (vt rohkem Lisa 4).

Sadu tadžikke on ühinenud ISIS-K-ga, Talibani ning teiste islamistlike ühendustega (vt ISIS-K kohta Lisa 3). Islamiäärmusluse ja terrorismi leviku peatamisel pakub teiste riikide seas Tadžikistanile abi Hiina, korraldades ühiseid sõjaväeõppuseid. Islamiäärmusluse leviku peatamiseks on Tadžikistanis keelatud islamiusu välised tunnusmärgid: naistel pearäti kandmine ning meestel habeme kasvatamine. Tadžikistani valitsus sulgeb islamistlikke ideid ja veendumusi levitavaid mošeedesid.

Väikse sõjaväe tõttu loodab Tadžikistan konfliktide korral eelkõige CSTO abile. Abi paluti näiteks 2021. aastal Afganistani-Tadžikistani piiri kindlustamiseks peale seda kui Afganistanis tuli võimule Taliban.

VF-i sõjaline kohaolek ja koostöö Kesk-Aasias

Kesk-Aasia regiooni mõjutavate faktorite seas mängib suurt rolli VF-i sõjaline potentsiaal ja sellest tulenevad ohud Kesk-Aasia riikidele. Venemaa sõjaline kohaolek regioonis on üsna märgatav, näiteks mitmes Kesk-Aasia riigis asuvad VF-i sõjaväebaasid. Richard E. Hoagland jt (2021) märkisid, et „VF-i peamine julgeolekueesmärk Kesk-Aasias on säilitada Venemaa domineeriv seisund Kesk-Aasia kaitsesektoris Venemaa sõjalise kohaoleku säilitamise kaudu”. VF saavutab need eesmärgid tavaliselt CSTO egiidi all.

Narkokaubandus ja islamiäärmuslus Kesk-Aasias on Venemaa jaoks julgeolekuohud, mis on viinud VF-i julgeolekualasele koostööle (nt teabevahetus) Kesk-Aasia valitsustega. Venemaa ja Kesk-Aasia tihedad julgeolekusuhted aitavad Venemaal säilitada oma mõju Kesk-Aasias ja pakuvad konkurentsi Hiina kasvavale majanduslikule mõjuvõimule.

Kasahstan

Regiooni suurim riik Kasahstan on alati olnud VF-i huviorbiidis. VF-il ja Kasahstanil on pikk ühine piir (7644 km) ning nendevaheline tihe sõjaline koostöö on kestnud alates 1991. aastast mil Kasahstan iseseisvus. Viimastel aastatel on märgatavalt suurenenud Hiina mõjuvõim ja kohaolek. Kasahstan on koostööst Hiinaga huvitatud suuresti VF-i julgeolekualasele kohaolekule konkurentsi pakkumise eesmärgil, seda eriti pärast 2022. aastat, mil VF ründas Ukrainat. Samas soovib Kasahstan ohjata ka Hiina mõju, et kumbki pool ei saavutaks piirkonnas hegemooni staatust. Kuigi Kasahstan on nii CSTO ja SCO liige, jääb CSTO riigi peamiseks kaitseinstitutsiooniks.

Kuigi Kasahstanis otseselt Venemaa Föderatsiooni sõjaväebaase ei ole, asuvad mitmed olulised sõjalise tähtsusega objektid nagu Sary Shagani ballistiliste raketide tõrjeks loodud katsepolügoon Kasahstani territooriumil. Teine oluline rajatis on Baikonuri kosmodroom,¹ mida Kasahstan veel hiljuti VF-ile rentis. VF kui Nõukogude Liidu ametlik järeltulija on säilitanud kontrolli selle rajatise üle alates 1991. aastast, algselt Nõukogude Liidu järgse SRÜ kaudu. 2005. aastal ratifitseeris Venemaa Kasahstaniga lepingu, mis lubas Venemaal rentida kosmoseplatvormi kuni aastani 2050 ning kosmodroomi hakkasid ühiselt haldama Roskosmos ja Venemaa õhujõud. Kuid 7. märtsil 2023 haaras Kasahstani valitsus kontrolli Baitereki stardikompleksi (üks Baikonuri kosmodroomi stardipaikadest) üle enda kätte. Konfiskeerimise ametlikuks põhjenduseks oli VF 29,7 miljoni dollari suurune võlg

¹ Kosmodroom asub Kasahstani steppides, Baikonuri linnas ja on pindalalt suurim tegutsev kosmoselennuväli ning kõik Venemaa mehitatud kosmoselennud stardivad Baikonurist.

Kasahstani valitsuse ees, kuid samas ei tasu unustada VF-i ja Kasahstani suhete jähinemist seoses Venemaa täieulatusliku sõjategevuse alustamisega Ukrainas 24. veebruaril 2022. Enne 2022. aastat korraldasid VF ja Kasahstan regulaarseid ühisõppusi CSTO raames, kus Kasahstan on suuruselt teine sõjaline panustaja Venemaa järel. CSTO liikmena on Kasahstanil võimalik osta VF-i relvastust samade hindadega kui VF-i sõjavägi, saada osa VF-i õhukaitsevõimekusest ning moodustada Venemaaga ühiseid üksusi.

Kõrgõzstan

Kõrgõzstanis asub sõjaväe lennubaas Kant u 20 km Biškekest ida pool. Seal paikneb Vene õhuväe 999. lennubaas (vene k *999-я гвардейская авиационная база*), kus vastavalt VF-i ja Kõrgõzstani vahel 22. septembril 2003 sõlmitud lepingule asuvad VF-i õhuväe üksused. 2012. aastal ühendati Kanti lennubaas, mereväe relvakatsetuste baas Karakolis, sidekeskus Tšaldõbaris ja seismoloogiakeskus üheks üksuseks ning nimetati VF-i ühiseks sõjaväebaasiks. Detsembris 2012 nõustus Kõrgõzstani valitsus Venemaale baasi 15-ks aastaks (automaatse pikendamisevõimalusega veel viieks aastaks) välja rentima vastutasuks Kremli nõusolekule vähendada Kõrgõzstani võlga VF-i ees 500 miljoni USA dollari võrra. Alates 2023. aastast on VF-i väed lennubaasis varustatud Su-25SM maapealse tugilennukiga, Mi-8MTV5-1 helikopteritega, Orlan-10 UAV-dega, lisaks asuvad Kantis sõjaväepolitsei ja sõjaväe liikluspolitsei üksused ning mitmed vene sõjalennukid.

Usbekistan

VF-i ja Usbekistani sõjalist koostööd reguleerib eelkõige 30. mail 1992 sõlmitud sõprus- ja koostööleping. Usbekistani esimese presidendi Islam Karimovi (1989–1991 kommunistliku partei peasekretär; 1991–2016 president) ajal distantseerus Usbekistan julgeolekualastest suhetest VF-ga. Uue presidendi võimuletulekuga 2016. aastal senine poliitika muutus: 2018. aastal toimus VF-i ja Usbekistani esimene ühine sõjaline õppus peale 2005. aastat. Sellest ajast alates on Usbekistan osalenud nii kahe- kui ka mitmepoolsetel sõjalistel õppustel VF-ga. 2016. aastal sõlmisid Usbekistan ja VF lepingu, mille kohaselt võib Usbekistan osta Venemaa relvi sama hinnaga, mis Vene sõjavägi. 2018. aastal sõlmis Usbekistan VF-ga lepingu 12-ne Mi-8 ründekopteri, soomusmasina ning Su-30SM hävitusslennuki ostmiseks. Alates Venemaa-Usbekistani kaitseuhete taaselustamisest Mirziyoyevi juhtimisel on Kremlil oluline roll Usbekistani sõjatehnikaga varustamisel. Kuigi Usbekistan lahkus CSTO-st 2012. aastal, kaalub Usbekistan kaitseorganisatsiooni naasmist.

2000. aastate alguses hakkas VF tarnima Usbekistani väikerelvi, snaiipirelvi, kergekuulipildujaid, öönägemisseadmeid, laskemoona ja soomustehnika varuosasid. Tarne suurenemisega oli seotud Taškendis asuv Tškalovi lennukitootmisüksus, mis oli varem kesksel kohal kaasaegse Vene lennukiväe

transpordilennuki IL-76 ja selle modifikatsioonide tootmises. Praegu moodustavad need Vene lennuväe transpordilennunduse selgroo. Varasemalt tegi Tškalovi tehas IL-76 lennukite hooldustöid ja monteeris IL-78 tankerlennukeid Vene-India lepingu alusel, kuid alates 2007. aastast hakati töid tegema UzRosAvia, Taškendis allkirjastatud lepingu alusel loodud Vene-Usbeki ühisettevõtte kaudu. Ettevõtte rajatised asuvad masina- ja remonditöökojas Chirchikis, Taškendi piirkonnas. 2017. aastal allkirjastasid Uzbekistan ja VF sõjalise ja tehnilise koostöö arendamise lepingu, mis näeb ette sõjalise varustuse vastastikust tarnimist, relvade ja süsteemide hooldust, sõjalist ja tehnilist abi, teadus- ja arendustegevust.

Tadžikistan

Pärast NSVL-i lagunemist võttis Tadžikistani-Afganistani piirivalve ülesande üle VF 1993. aastal jõustunud VF-Tadžikistani sõpruslepingu alusel. Samas andis VF Tadžikistani ametivõimudele üle 13 sõjaväelaagrit, 64 piiripunkti ja komandantuuri ning lisaks relvi ja sõjavarustust. 2004. aastal loodi Tadžikistanis Venemaa maismaa sõjaväebaas (Gatšina 201. motoriseeritud laskurdiviisi baasil). Baasis on umbes 7000 sõdurit, mis on VF-i suurim sõjaväeline üksus välismaal. 2014. aastal allkirjastati Tadžiki relvajõudude ühise moderniseerimise programm, mille raames pakkus Venemaa Tadžikistanile sõjalis-tehnilisi teenuseid ca 1,23 miljardi USA dollari väärtuses. Alates 2015. aastast on VF-i armee tegelenud ka Tadžikistani sõjaväe koolitamisega: Venemaa territooriumil koolitatakse igal aastal umbes 500 tadžikist sõjaväelast. Talibani võimule naasmise ajendil (Tadžikistani naaberriigis Afganistanis) eraldas Moskva 12. augustil 2021 Tadžikistanile 1,1 miljonit USA dollarit Khatloni piirkonna piiripunkti ehitamiseks. Veidi hiljem korraldati kahepoolse koostöö raames ka sõjalisi õppusi. Samal aastal (2021) ratifitseerisid Venemaa ja Tadžikistan lepingu ühtse piirkondliku õhutõrjesüsteemi loomise kohta. See süsteem sai SRÜ liikmesriikide ühise õhukaitstesüsteemi lahutamatuks osaks. 3.–7. aprillil 2023 toimus Tadžikistanis Khatloni piirkonnas (Afganistani piiri lähedal asuvas Kharb-Maydoni mägise kõrbe harjutusväljakul) VF-Tadžikistani sõjaline ühisõppus. 22. novembril 2023 andis Venemaa Tadžikistanile üle kaks S-300 õhutõrjeüksust, mis peaks plaanide kohaselt saama osaks CSTO riikide ühisest õhutõrjesüsteemist.

2.5. Keskkonnaprobleemid Kesk-Aasias

Kesk-Aasia riikides on kliimamuutuste mõju keskkonnale, majandusele ning kohalike elukvaliteedile, sisetulekule ja tervisele osa igapäevasest elust. Kesk-Aasia on oma kehva sotsiaalmajandusliku seisukorra tõttu kliimamuutustele haavatavam kui lääneriigid (DARA Climate Vulnerable Forum 2010), kuid lisaks sellele muudavad olukorra keerulisemaks ka olemasoleva infrastruktuuri amortiseerumine, veerežiimi muutused ning Usbekistani, Kasahstani ja Türgmenistani majanduse sõltuvus fossiilkütuste tootmisest ja kasutamisest.

Kliimamuutustest tingitud probleemid mõjutavad Kesk-Aasia riikide sise- ja välispoliitikat juba igapäevaselt: nt on varasemalt ise maagaasi eksportinud Usbekistan viimaste aastate oluliselt külmemate ja pikemate talvede tõttu pidanud Vene maagaasi hoopis sisse ostma (Putz 2024); Kasahstan lõpetas siseriikliku kütusemüügi subsideerimise, et vähendada külmade ilmadega suurenenud kütusetarbimise ning kütusehinna ülemaailmse tõusu põhjustatud suurt riigieelarve puudujääki (Al Jazeera 2022). Tadžikistanil on juba täna raske tagada toidujulgeolekut, sest ülekarjatamine, üleraiumine, ebaefektiivne maa- ja veekasutus ning kliimamuutustest tulenevad pikad põuaperioodid ja tugevad tormid põhjustavad varasest suuremat pinnase erosiooni, maalihkeid, üleujutusi ja kõrbestumist. Tadžikistani sulavad liustikud (maailma suurimad väljaspool polaaralasid) mõjutavad jõgede veetaset. Kui praegu on probleemiks tulvavee rohkuse tõttu sagenenud ja suurenenud üleujutused, siis liustikutoiteliste jõgede kadumisel ähvardab tulevikus piirkonda veepuudus, seda eriti Usbekistanis ja Kasahstanis. Kivisöe kaevandamise ja põletamisega kaasneva õhureostuse põhjustatud tervisekahjustused on Kesk-Aasias samuti probleemiks, eriti just Kasahstanis, kus kivisöel on riigi majanduse kogutoodangus oluline osa (vt Lisa 4.1.).

Mängijad Kesk-Aasias

3.1. Kesk-Aasia, võrgustikud, dispositsioonid, perspektiivid

VF, Hiina, Türgi, USA ja EL tunnevad Kesk-Aasia vastu huvi peamiselt julgeoleku, majandushuvide ning oma mõjuala ja geopoliitilise võimupositsiooni suurendamise eesmärgil. Kohalolekuga toovad nii suurriigid kui kohalikud võimud Kesk-Aasia ühiskondadesse sisse oma väärtushinnangud (nt imperialism, kommunism, demokraatia, liberaalsed ideoloogiad), religioossed või kodanikuühiskonna ideaalid, erinevad majandusmudelid, kuid ka oma puhtpraktilised huvid.

Põhinedes ajaloolisel kogemusel, geograafilisel asukohal ning sotsiaalsetel väärtustel ja eetikal on riikide Kesk-Aasia poliitikas olulisi erinevusi, kuid ühisjooneks nende kõigi vahel võib pidada ühiskonna eri valdkondi hõlmavat laiemat strateegilist tegevust. Selle alla kuuluvad näiteks investeeringud, sõjaline kohalolek ning oma vaadete levitamiseks soodsa infokeskkonna loomine. Kuigi piirkonnast huvituvate riikide vahel esineb huvide, väärtuste ning kohaloleku kinnistamiseks kasutatavate vahendite erinevusest tingitud vastasseise, on siiski kohaloleku säilitamiseks vajalik teatav tolerants ja valmisolek läbirääkimisteks. Seda põhjusel, et seni ei ole ükski Kesk-Aasia riik saavutanud piirkonnas hegemooni staatust. Viimasel ajal iseloomustab kolme piirkondliku tegija (Hiina, Venemaa, Türgi) suhteid sageli neutraalsus või vaikimine rahvusvaheliste kuritegude ja väärkäitumiste osas, et

tagada endale võimalikult soosivad tingimused konkurentide mõju nõrgenemise korral.

Konkurentsidiinamikat võib piirkonnas täheldada näiteks järgmiste riikide ja piirkondade vahel

VF – Ukraina

Hiina – Taiwan

Türgi – Põhja-Küprose Türgi Vabariik

Türgi – Aserbaidžaan – Armeenia – VF.

Erinevused esinevad ka välisriikide üldises suhtumises kohalikesse riikidesse. Lääneriigid otsivad tugevat piirkondlikku partnerit, kellega koostööd teha ja kuhu investeerida (selles vallas on Kesk-Aasia riikide seas liidrid Kasahstan ja Usbekistan), lisaks ametlikule koostööle teevad lääneriigid ja erinevad rahvusvahelised organisatsioonid Kesk-Aasia riikidele üldiseid abiannetusi. Hiina RV huvides on (infrastruktuuri)investeeringute kaudu suurendada piirkonna sõltuvust Hiinast. Sõltuvussuhete loomise ja kinnistamise eesmärgil investeerib Hiina aktiivselt just majanduslikult nõrgematesse Kesk-Aasia riikidesse. VF püüab aga kõiki Kesk-Aasia riike hoida oma kontrolli all, laskmata neist ühelgi iseseisvalt tugevneda. VF ja Hiina peavad piirkonna riikide endi huvisid üldiselt kõrvaliseks, Türgi aga proovib ennast kehtestada turgi rahvaste ja islamimaailma kaitsja ja kokkutoojana (näiteks läbi Türgi riikide organisatsiooni (OTS)).

3.2. Hiina Rahvavabariigi huvid ja tegevus regioonis

Hiina huvid Kesk-Aasias on pika ajalooga ja ulatuvad Hiina impeeriumi tekke algusaegadesse. Kuulus Siiditee Hiinast Euroopasse kulges läbi Kesk-Aasia, mis oli sajandeid tähtsaim kaubatee Euroopa ja Aasia vahel. Hiljutised arengud näitavad Hiina kasvavat mõju nii globaalsel kui piirkondlikul tasandil. Kesk-Aasia on üks strateegilisi piirkondi, kus Peking püüab laiendada ja tugevdada oma mõju mitte ainult poliitiliselt, majanduslikult ja kultuuriliselt, vaid (viimaste aastate jooksul) ka sõjaliselt.

Pärast nõukogude süsteemi kokkuvarisemist sai Kesk-Aasiast Hiina kaupade jaoks uus oluline turg. Kesk-Aasia geograafiline lähedus Hiinale (ühine piir Kasahstani, Kõrgõzstani ja Tadžikistaniga) muudab Kesk-Aasia Hiina jaoks esmatähtsaks huviobjektiks, mistõttu on Hiina mõju selles piirkonnas oluliselt kasvanud ning Hiinast saanud Kesk-Aasia riikide tähtsaim majanduspartner. Hiina investeeringute abil luuakse uusi töökohti, ehitatakse tehaseid, koole, transpordikoridore, energiataristut jne. Hiinal on juba praegu Kesk-Aasia poliitikale üsna suur mõju, mida ta oma huvides kasutab. Näiteks nõutakse, et Kesk-Aasia riigid tunnustaksid Taiwanit Hiina Rahvavabariigi osa, mitte iseseisva riigina. Lisaks on Kesk-Aasia Hiina

jaoks omamoodi puhvertsoon ebastabiilse Afganistani ja Hiina Rahvavabariigi koosseisu kuuluva Xinjiaangi Uiguuri autonoomse piirkonna vahel.

Hiina ja VF on moodustanud mitmeid ühiseid liite ja algatusi (Šanghai Koostööorganisatsioon jt), mis otseselt või kaudselt puudutavad ka Kesk-Aasia riike. Samas püüab Hiina tõrjuda oma „vana sõpra“ (Venemaad) Kesk-Aasia juhtivatelt positsioonidelt välja.

Hiina üks olulisemaid projekte, Belt and Road Initiative (BRI), on Kesk-Aasias suure mõjuga. Algatuse eesmärgiks on luua mitmekesine, eri maailmajagused ühendav transpordikanalite võrgustik, kasutades oma eesmärgi illustreerimiseks iidse Siiditee paralleeli. BRI hõlmab nõ Siiditee majandusvööndit ning ühendab ideaalis Hiinat Kagu-Aasia, Lõuna-Aasia, Kesk-Aasia, VF-i ja Euroopaga maismaa kaudu, ning Hiina rannikualasid mereteid pidi Kagu- ja Lõuna-Aasia, Vaikse ookeani lõunaosa, Lähis-Ida ja Ida-Aafrikaga Euroopani välja. Ametlikult kujutatakse BRI-d algatusena, mis kiirendab ja laiendab piirkondlikku integratsiooni, tihendab kaubavahetust ja stimuleerib majanduskasvu ning edendab riikidevahelist julgeolekut. Tegelikult plaanib Hiina suurte investeeringute kaudu saavutada Kesk-Aasias hegemonia ning seadustada Hiina sõjaline kohalolek BRI-ga seotud piirkondades julgeoleku tagamiseks.

Viimase kümne aasta jooksul on Hiina tugevdanud diplomaatilisi, majanduslikke ja julgeolekualaseid sidemeid Kesk-Aasias ning saanud juurdepääsu rikkalikele loodusvaradele. Hiina koostööpartnerite valik on strateegiliselt motiveeritud ja puudutab paljuski majanduslikult nõrgemaid ja ebastabiilsemaid riike (nt Tadžikistan, Türkmenistan ja Afganistan).

Hiina rajas Tadžikistani ja hiljem Afganistani (pärast USA vägede väljaviimist) sõjaväebaasid ja nõ kindlustas teatud stabiilsuse Afganistanis eesmärgiga kaitsta eelkõige oma majanduslikke huve ja ambitsioone, muuhulgas BRI ja Hiina-Pakistani majanduskoridori (CPEC). Hiina strateegilistele eesmärkidele viitab ka Hiina välisministri Wang Yi kohtumine 2022. aastal Kabulis Talibani välisministriga. Peale kohtumist hakkasid Hiina ettevõtted Afganistani investeerima, 2023. aastal sõlmiti mitme miljoni dollari suurused investeerimislepingud, mis on ühtlasi esimesed märkimisväärsed välisinvesteeringud Afganistani pärast Taibani võimuletulekut 2021. aastal. 2023. aastal Islamabadis toimunud Hiina, Afganistani ja Pakistani välisministrite viiendal kohtumisel rõhutasid välisministrid kolmepoolse koostöö tähtsust saavutamaks stabiilne, jõukas ja rahumeelne Afganistan, mis teenib kogu piirkonna huve. Nad kordasid oma pühendumust CPEC-i laiendamisele Afganistani ja rõhutasid olemasolevate projektide nagu CASA-1000, Türkmenistani-Afganistani-Pakistani-India gaasijuhtme ja Afganistani transiitraudtee tähtsust piirkonnaülese integratsiooni arendamisel. Kohtumised ja kokkulepete sõlmimine

jätkuvad Türgmenistani ja teiste strateegiliste riikidega uue Siiditee marsruudi väljaehitamise osas. Hiina aktiivse tegevuse ja investeringute taustal jääb VF-i piirkondlik mõju tulevikus ilmselt nõrgemaks. Hiina on Kesk-Aasiast huvitatud loodusvarade, näiteks maagaasi ja nafta pärast.

Vähendamaks VF-i piirkondlikku mõju, on Hiina hakanud investeerima piirkonna sõjalisel võimekusel: pole sugugi juhuslik, et Hiina raha abil rajati Tadžikistani, Hiina-Afganistani piiri lähedusse sõjaväebaas. Ametlikult kuulub see küll Tadžikistani armeele, kuid kasutades näiteks oma finantshuvide kaitsmise ettekäändet võib Hiina selle baasi õiguslikult neile sobival ajal üle võtta. 2016. aastal kirjutasid Hiina ja Tadžikistani valitsused alla lepingule Afganistani piirile mitme piirivalvepunkti rajamiseks ja väljaõppekeskuse ehitamiseks. Juba on Kesk-Aasias kohal ka Hiina relvastatud miilitsaüksused. Hiina peamine huvi on ilmselgelt seotud Afganistaniga vältimaks terrorismi võimalikku levikut Hiina territooriumile, kuid tulevikus võib Hiina Afganistani rajada ka sõjaväebaase, et end piirkonnas sõjaliselt kehtestada. Hiina tegevuse taustal on aga oluline meeles pidada, et Tadžikistani on paigutatud ka VF ja Afganistani USA väed.

Alates 2002. aastast korraldab Hiina Kesk-Aasias sõjalisi õppusi, millest osa toimub kahepoolsete kokkulepete alusel, osa Shanghai Koostööorganisatsiooni raames. Lisaks sellele annab Hiina Kesk-Aasia riikidele sõjalist abi. Kuigi täpsed andmed puuduvad, võib avalikest allikatest järeldada, et kulutatud summad on märkimisväärsed. Näiteks 2014. aastal sai Kõrgõzstan relvastuse moderniseerimise otstarbeks 16 miljonit USA dollarit ja 2017. aastal lisaks veel 14 miljonit USA dollarit. Ka Kasahstan on Hiinalt vastu võtnud 5 miljonit eurot ning erinevat sõjavarustust. Kõige rohkem abi on Hiinalt saanud Tadžikistan. Hiinast on saanud üks suurimaid relvaeksportijaid maailmas ja Hiina relvi kasutatakse ka Kesk-Aasia riikides, näiteks Usbekistanis, Kasahstanis ja Tadžikistanis.

Kesk-Aasia riikide sõltuvus Hiinast suureneb pidevalt: kuigi Kesk-Aasia riigid moodustavad Hiina impordist umbes 0,8% ja ekspordist umbes 0,9%, on nad ise Hiina majandusest juba suuresti sõltuvad. Hiina osakaal koguekspordis on 22% ja impordis veelgi suurem. Lisaks ei tohiks unustada Hiina pehmet jõudu Kesk-Aasias: hiina keele, kultuuri, väärtuste jne edendamist ja levitamist. Hiina keelt õpetatakse juba praegu paljudes koolides ja ei ole võimatu, et kahe või kolme põlvkonna pärast ei ole piirkonna *lingua franca* enam vene, vaid hiina keel. Ka kasvab hiinlaste ja hiina tööjõu osakaal piirkonna rahvastikust.

3.3. Venemaa huvid ja tegevus regioonis

Venemaal on Kesk-Aasiaga pikaajalised ajaloolis-kultuurilised ja majanduspoliitilised sidemed, kuid praeguseks on VF mõju Hiinaga võrreldes muutunud teisejärguliseks. Siiski on VF-il piirkonnas jätkuvalt oluline jõud. Kesk-

Aasias konkureerivast kolmest suurvõimust on VF-il piirkonna riikidega tugevaimad siseriiklikud sidemed ja taristuühendus. Moskva valdav võim piirkonnas tugineb hübriidse mõjutustegevuse kanalitel ning poliitilistel, majanduslikel, sõjalistel ja informatsiooni levitamise tööriistadel. Mõned neist, näiteks SRÜ, Kollektiivse Julgeoleku Lepingu Organisatsioon ja Euraasia Majandusliit, on avalikkusele nähtavamad ja ametliku staatusega, teised aga salajased (vt rohkem Lisa 3).

Kesk-Aasia riike seovad VF-ga ka nafta, maagaasi ja vee tarneks vajalik taristu ning tööstus- ja tehnoloogiaalane teave. Praegune kohaliku tööstuse aeglane areng ja nõukogudeaegse taristu kiirenenud lagunemine tähendavad tulevikus ilmselt VF mõju vähenemist. Osa VF-i tugevatest, kuid peidetud mõjukanalitest, eelkõige valitseva eliidi tihedad sidemed Kremliga, arenesid välja eelmiste ja praeguste võimurežiimide tegevuse tulemusel. Kesk-Aasia riikide kalduvust autoritaarsele valitsemisele võib selles kontekstis pidada ajalooliste ning ka poliitiliste arengute tulemuseks. VF-i jaoks on see strateegia kuni viimase ajani toiminud üsna hästi, kuid mõned aastad tagasi hakkasid Kesk-Aasia riigid suhtluses Venemaaga oma huvisid üha rohkem maksma panema keeldudes näiteks Venemaa (sõjalisest) abist (nt juhtum Kasahstanis 2022. aastal). Üldiselt on piirkonna, eriti just tugevama majandusega, riigid pärast Venemaa sõjalist sissetungi Ukrainasse 24. veebruaril 2022 võtnud jõulisema suuna VF-i piirkondliku mõjuvõimu vähendamise poole.

VF-i mõju vähendamine on eriti Kesk-Aasia valitseva eliidi ja VF-i pikaaegsete sidemete tõttu keeruline ja aeganõudev protsess. Samuti on viimaste aastate jooksul VF-i ja Kesk-Aasia riikide vahelistes suhetes toimunud uusi arenguid. Lääne sanktsioonide tagajärjel on Venemaa ja Kesk-Aasia vahelised kaubandussidemed tugevamaks muutunud ning ränne Venemaa ja Kesk-Aasia vahel intensiivistunud. Samuti on kasvanud VF-i nõudlus Kesk-Aasia tööjõu järele, isegi kui märtsis 2024 Moskva oblastis Krasnogorski Crocus City Hall'is toimunud terroriakt suurendas Vene ühiskonnas veelgi rassismi, foobiate ja (eriti just Kesk-Aasia) sisserändajate tagakiusamise lainet.

VF-i majanduslik potentsiaal on Hiinaga võrreldes oluliselt väiksem, samas ajaloolised, kultuurilised, poliitilised ja majanduslikud sidemed Kesk-Aasia riikidega on püsinud üsna tugevad. VF-i jaoks on praeguse olukorra taustal oluline just sõjaline kohalolek Kesk-Aasias, näiteks asub Tadžikistanis Venemaa 201. sõjaväebaas, kus ametlikult on vähemalt 7000 Vene sõjaväelast. Lisaks on Kesk-Aasia VF-i jaoks julgeoleku puhvervöönd, mis kaitseb teda ebastabiilse Afganistani ja Pakistani (islamistlik terrorismioht, ISIS-K jm), aga ka Hiina kasvava mõju eest.

Kreml on viimasel ajal teinud mitmeid jõupingutusi, et säilitada oma mõju Kesk-Aasias. Moskva tahab muuta sealseid riike oma satelliitideks ja vähendada teiste suurte mängijate (Hiina, USA, EL) mõju piirkonnas. VF võitleb Hiinaga mõjuvõimu

pärast Kesk-Aasias, kuid VF-i ajaloolised, kultuurilised, poliitilised jt sidemed Kesk-Aasia riikidega on endiselt tugevad, mitte ainult seetõttu, et Kasahstanis, Kõrgõzstanis ja Tadžikistanis on vene keel endiselt *lingua franca*, vaid ka keiserliku (Venemaa Keisririigi ajastu) ja nõukogude pärandi tõttu. Ka Türgi mõju on Moskva probleemiks, kuid see ei ole võrreldav Hiina või USA omaga. Venemaa on Kesk-Aasia riikide jaoks endiselt oluline majanduspartner ja Kesk-Aasia postsovetlikud riigid on ka Moskva jaoks eluliselt tähtsad – nt VF ja Kesk-Aasia kaubavahetuse käive oli 2018. aastal 25,8 miljardit USA dollarit. Hiina ja VF-i võitlus mõjuvõimu pärast Kesk-Aasia piirkonnas on paljuski tingitud Venemaa ja Hiina seniste huvide laienemisest üksteisest varasemalt eraldiseisnud mõjusfääridesse (Hiina investeeringud taristusse, VF-i poliitiline mõju ja sõjaline kohalolek).

3.4. Türgi huvid ja tegevus regioonis

Türgil on ajalooliselt kõigi Kesk-Aasia riikidega (peale Tadžikistani²) tugevad kultuurilised ja keelelised sidemed. Siiski ei olnud Türgil raudse eesriide langemiseni 1991. aastal piirkonnaga palju otseseid kokkupuuteid ei poliitilisel ega majanduslikul tasemel. Peale NL lagunemist oli Türgi aga esimene riik, kes tunnustas uute vabariikide iseseisvust ja viis sisse diplomaatilised suhted. Selline kiire reageering oli põhjustatud ühest küljest soovist toetada uusi riike rahvusvahelisel areenil, teisalt ka püüdest aidata neil väljuda Venemaa otsesest mõjusfäärist. Peale selle soovis Türgi edendada enda huve piirkonnas, milleks hakati sõlmima koostöölepinguid hariduse, kultuuri, majanduse, kaubanduse, transpordi ja poliitika alal. Kuigi Türgi näeb piirkonda paljuski ühtse tervikuna, on aja jooksul mõistetud, et Kesk-Aasia riigid siiski erinevad üksteisest olulisel määral, mistõttu lähenetakse nüüd koostööd arendades vastavalt iga üksiku riigi prioriteetidele ja huvidele.

Türgi peamisteks huvideks piirkonnas on poliitiline stabiilsus, võitlus islamiterrorismiga, kaubandussidemed ja investeeringud, transport ja logistika ning piirkonna rikkalikud loodusvarad nafta ja maagaasi näol. Türgi otsib aktiivselt energiapuuduse tagamiseks alternatiivseid energiaallikaid ja koostööpartnereid ning Kesk-Aasia pakub selles osas palju võimalusi. Oma huvide kehtestamisel lähtus Türgi esialgu nõ vanema venna positsioonist, mis aga aja jooksul ennast ei õigustanud. Kesk-Aasia valmisolek tihedamaks koostööks Türgiga kasvas peale Ukraina sõja algust ja Türgi sekkumist Liibüas ning Mägi-Karabahhis. Kesk-Aasia riigid on näidanud üles huvi Türgi sõjatööstuse, eriti droonide tootmise vastu. 2022. aastal allkirjastati Kasahstaniga droonide tootmise koostööleping.

Peamine organisatsioon, mille kaudu edendatakse turgi keeli kõnelevate rahvaste laiapõhjalist koostööd on 2009. aastal rajatud Türgi Riikide Organisatsioon

² Tugevamad sidemed Tadžikistanil on pigem Iraaniga (ühine ajalugu, kultuurilised sidemed, aga ka oluline asjaolu et pärsia ja tadžiki keel on lähedased sugulased).

(Organization of Turkic States (OTS)) erinevate temaatiliste allorganisatsioonidega. Organisatsiooniga on liitunud Aserbaidžaan, Kasahstan, Kõrgõzstan, Türgi ja Usbekistan. Vaatlejariikidena osalevad Türkmenistan, Ungari ja Põhja-Küprose Türgi Vabariik. 2021. aastal võeti vastu Türgi maailma visioon 2040, mille kaudu edendatakse koostööd näiteks majanduse, energia, tehnoloogia, digitaliseerimise, jätkusuutliku põllumajanduse, kultuuri ja religiooni valdkondades. Oluline roll on ka Rahvusvaheline Türgi Kultuuri Organisatsioonil (TURKSOY, 1993), mille visiooniks on edendada turgi rahvaste vahelist vendlust ja solidaarsust, edastada turgi kultuuri uuele põlvkonnale ja tutvustada seda maailmale. Organisatsioon algatas turgi maailma kultuuripealinnade tähistamise (2012), samuti Turkvision lauluvõistluse (2013).

Kohe peale Nõukogude Liidu lagunemist loodi Kesk-Aasia riikidele arenguabi andmiseks Türgi Koostöö- ja Arenguagentuur (TIKA). TIKA viis läbi erinevaid projekte hariduse, tervishoiu, taastamise, põllumajanduse, rahanduse, turismi ja tööstuse arendamises. TIKA esitleb end kui arengukoostöö Türgi mudeli esindajat, mille põhiväärtusteks on siirus ja läbipaistvus. Türgi riigi toetusel antakse välja mitmeid stipendiume Türgis õppimiseks. Kuni 2016. aastani oli Türgi Kesk-Aasia riikide haridusmaastikul esindatud Güleni liikumisega seotud erakoolide võrgustiku kaudu. Religioonialast koostööd edendatakse nii OTS kui ka usuasjade presidentuuri (Diyanet) kaudu. Diyanet on võtnud eesmärgiks pakkuda religioonialaseid teenuseid nii türgi diasporaale erinevates riikides kui ka vennasrahvastele. Kõikide turgikeelsete Kesk-Aasia riikide Türgi saatkondade juures on Diyaneti esindus.

Kesk-Aasia suunaline kaubavahetus on Türgi jaoks aasta-aastalt tõusnud. 2022. aastal moodustas eksport Kesk-Aasiasse Türgi kogueksporti mahust 8,31% ning import 7,06% koguimportist. 2019. aastal olid mahud vastavalt 6,53% ja 6,34%. Türgi kaubandusmaht Kesk-Aasia riikidega oli 2019. aastal u 8,5 miljardit USD ja 2022. aastal u 13,2 miljardit USD.³ Kesk-Aasias tegutses 2019. a seisuga u 4000 Türgi ettevõtet⁴.

3.5. USA huvid ja tegevus regioonis

Washington on huvitatud headest suhetest Kesk-Aasia riikidega, nende riikide stabiilsusest ja sõltumatusest Hiinast ja Venemaast, sest Hiina, VF ja Iraan kahjustavad USA piirkondlikke huve. USA valitsus on investeerinud ca 9 miljardit dollarit Kesk-Aasia majandusse, demokraatlike protsesside arendamisse ja julgeolekusse. USA erasektor on investeerinud piirkonda 31 miljardit dollarit. Lisaks majanduskoostööle soovib USA kindlustada, et Hiina, VF ja Iraan ei saaks oma mõju piirkonnas suurendada. Afganistani uimastikaubandus ja terrorism mõjutavad kõiki

³ <https://oec.world/en>

⁴ <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa>

Kesk-Aasia riike, iseäranis aga Türkmenistani, Usbekistani ning Tadžikistani, kellel on Afganistaniga ühine piir. Piirkonnas asub ka ebastabiilne tuumariik Pakistan, mille tuumaprogramm, majandusraskused, halvad suhted Indiaga ning koostöö Hiinaga ohustavad mitte ainult piirkondlikku, vaid ka globaalset julgeolekut. VF-i hiljutine tegevus tekitab Washingtonile samuti muret. USA on viimaste aastate jooksul hakanud Kesk-Aasiale pöörama üha suuremat tähelepanu: USA Kesk-Aasia strateegia 2019–2025 rõhutab, et „Kesk-Aasia on geostrateegiline piirkond, mis on oluline Ameerika Ühendriikide riiklikele julgeolekuhuvidele, sõltumata USA osaluse tasemest Afganistanis” (United States Strategy for Central Asia 2019–2025). Sellele lisaks märgitakse, et Kesk-Aasia regioon on alati olnud Euroopa ja Aasia vaheline strateegiline ja kaubanduslik ristumiskoht ning just seetõttu on USA „peamine strateegiline huvi selles piirkonnas luua stabiilsem ja jõukam Kesk-Aasia, mis on vaba järgima oma poliitilisi, majanduslikke ja julgeolekuhuvisid koos paljude partneritega oma tingimustel; mis on ühendatud maailmaturgudega ja avatud rahvusvahelistele investeeringutele; millel on tugevad, demokraatlikud institutsioonid, õigusriik ja inimõiguste austamine. Stabiilne ja turvaline Kesk-Aasia aitab otseselt kaasa USA jõupingutustele võidelda terrorismi vastu, toetada piirkondlikku stabiilsust, edendada energiajulgeolekut ja suurendada majanduslikku jõukust piirkonnas ja väljaspool” (United States Strategy for Central Asia 2019–2025).

3.6. Euroopa Liidu huvid

Pärast VF-i täiemahulist sissetungi Ukrainasse 22. veebruaril 2022 on EL-is tõusnud huvi väljaspool VF-i territooriumi asuvate kaubandus- ja transporditeede arendamise vastu. Ühe võimaliku alternatiivina nähakse keskse koridori (või TITR) loomist Hiinast läbi Kesk-Aasia Euroopasse. Lisaks kaubavahetusele võimaldaks TITR EL-ile juurdepääsu Kesk-Aasia energiaressurssidele ning looks uusi võimalusi hüdro-, päikese- ja tuuleenergia arendamiseks. (Rizzi 2024)

EL tunneb huvi Türkmenistani maagaasi importimise vastu ning 2023. aastal sõlmiski Türkmenistan oma esimese energiakokkuleppe EL-iga. See kokkulepe taaselustas huvi Kaspia merd ületava gaasijuhtme ehitamise vastu Türkmenistani gaasi eksportimiseks Euroopasse, et mitmekesistada EL-i energiavarustust ja vähendada sõltuvust Venemaa energiaekspordist. (Nelson 2023).

EL-i huvides on lisaks majandussidemete laiendamisele ka lääneliku väärtusruumi ning õigusriigi põhimõtete levimine piirkonnas. See aitaks luua Kesk-Aasias lääne riikide ja ettevõtete investeeringutele soodsa majandusliku ja poliitilise keskkonna ning kindlustaks VF-i mõju edasise vähenemise endise NSVL-i aladel. Koostöö EL-iga on soodne ka Kesk-Aasia riikidele endile, kuna meelitaks strateegiliselt olulistesse sektoritesse Euroopa investeeringuid, ekspertiisi ning innovatsiooni. Praegu on üheks suurimaks takistuseks lääne investeeringutele Kesk-Aasias

piirkonna ebastabiilne majandusolukord ning läbipaistmatu valitsemisviis: lääne ettevõtted ei ole kindlad, et nende piirkonda investeeritud ressursid oleksid õiguslikult kaitstud ning jääksid puutumata korruptsioonist.

Energia ja maavarad Kesk-Aasias

4.1. Kasahstan

Põhilised energiaallikad	Kivisüsi 50%, nafta 25%, maagaas 24%
Primaarenergia eksport	Nafta (75% kogutoodangust), kivisüsi (30% kogutoodangust)
Primaarenergia import	Maagaas (Venemaalt)
Maavarad, eksport	Nafta, maagaas, kivisüsi, uraan, kuld
Kaubanduspartnerid	Hiina, Itaalia, Venemaa

Kasahstan on oluline kivisöe, nafta ja maagaasi eksportija, ning riigi majandus põhineb suuresti just energia ekspordil: toornafta ekspordist saadav tulu moodustab üle 30% riigi aastatuludest. Seega on Kasahstani riigieelarve otseselt sõltuvuses globaalse energiaturu olukorraga, mis seab olulisi riske riigi pikaajalisele ja lühiajalisele stabiilsusele ning energiajulgeolekule. 2022. aastani olid kohalikud kütusehinnad valitsuse kontrolli all, kuid üha suureneva riigieelarve puudujäägiga toime tulemiseks otsustas Kasahstani valitsus järk-järgult lõpetada kodumaise kütuse hindade subsideerimise, mistõttu puhkesid üle terve riigi massilised protestid. (Cretti, van Schaik 2024). Üha suureneva taastuvenergia kasutuselevõtu tagajärjel läänes kaotab Kasahstan ennustuste kohaselt järgmise 20 aasta jooksul u 40% ekspordituludest. (EBRD 2018).

Kasahstani majandus on üks maailma energiamahukamaid (73% üle globaalse keskmise), kuid võrreldes 20 aasta taguse seisuga, on Kasahstani majanduse energiamahukus poole võrra vähenenud. Samas on õhu saastatuse tase püsinud muutumatuna ning hinnanguliselt sureb selle tagajärjel enneaegselt veidi alla 600 inimese miljoni elaniku kohta. Hinnangute kohaselt lähevad õhusaastest tulenevad terviseprobleemid ning enneaegsed surmad riigile igal aastal maksma 6% SKT-st. (OECD: An economic overview of Kazakhstan: trends and challenges).

EL-i suunalise ekspordi kasvatamise eesmärgil plaanib Kasahstan 2023-2029 aastatel kivisöe kaevandusmahtu suurendada (TimesCA, EU Drives Increased Demand For Kazakh Coal 2024). Kasahstani majanduskasv on otseses seoses riigi naftatoodangu kasvu ja rahvusvahelise naftaturu seisuga. Samas on nafta ja kivisöe tootmisest ja kasutamisest tulenev õhusaaste muutumas üha suuremaks probleemiks: sellest tulenevad terviseprobleemid ning enneaegsed surmad lähevad hinnangute kohaselt riigile igal aastal maksma 6% SKT-st.

4.2. Usbekistan

Põhilised energiaallikad	Maagaas 86%, nafta 8%, kivisüsi 5%
Primaarenergia eksport	Maagaas (6% kogutoodangust)
Primaarenergia import	Maagaas (Venemaalt ja Türgmenistanist)
Maavarad, eksport	Kuld, vask, uraan, mineraalid, maagaas, nafta
Kaubanduspartnerid	Hiina (6 miljardit US\$), Venemaa, Kazakhstan, Türgi

Enne 2023 oktoobrit oli Usbekistan maagaasi netoeksportija, kuid viimaste aastate külmade talvede, kasvava rahvaarvu ja majanduse energiantensiivsuse tõttu on Usbekistanist saanud energia netoimportija. Lisaks on Usbekistani enda maagaasi tootmise mahud hüppeliselt vähenenud: kui 2019. aastal toodang ületas 60 miljardi m³, siis 2023. aastal toodeti vaid 46,7 miljardit m³ (IEA, Uzbekistan Energy Profile 2020), (UZSTAT 2024).

Samal ajal on suurenenud aga kivisöe kaevandamise maht ning 2024. aasta alguses andis president Shavkat Mirziyoyev Usbekistani kaevandusettevõtetele juhised suurendada kivisöe kaevandamise mahtu veelgi, 22% võrreldes 2023. aasta toodanguga (TimesCA, Uzbekistan Planning to Abandon State Regulation of Coal Prices 2024).

Oktoobris 2023 leppisid Usbekistan ja VF kokku Vene maagaasi sisseostmises Usbekistani. Järgmise 15 aasta jooksul on Usbekistanil plaan Vene gaasi importi veelgi suurendada ning luua lepinguline koostöö Usbekistani, VF-i ja Kasahstani vahel Vene maagaasi transiidi ja impordi osas. (TimesCA, Huge Increase in Gas Supplies to Uzbekistan Sparks Debate Over Russian Influence 2024).

4.3. Türgmenistan

Põhilised energiaallikad	Maagaas 75%, nafta 25%
Primaarenergia eksport	Maagaas (70% kogutoodangust)
Primaarenergia import	Pole teada
Maavarad, eksport	Maagaas, nafta, puuvill, tekstiilid ja vaibad
Kaubanduspartnerid	Hiina (83% kogu Türgmenistani ekspordist), Usbekistan, EU ja Türgi (import)

Türgmenistani majandus sõltub suuresti maagaasi ekspordist ja senini on Türgmenistani olulisim kaubanduspartner olnud Hiina. Hiina on alates 2008. aastast investeerinud Xinjiaangi provintsi ja Kesk-Aasiat ühendava gaasitaristu ehitusse, kuna plaanib oluliselt suurendada maagaasi osa üldises energiakasutuses. Praeguseks on Hiinal Türgmenistaniga kolm ühendust gaasi tarneks, neljanda ehitus on käimas, kuid kulgeb visalt hinnaläbirääkimiste ning keerulise maastiku tõttu (Reuters, China's main import gas pipelines 2023).

Türgmenistan on viimaste aastate jooksul rahvusvahelise majandusliku ja energeetikaalase koostöö osas veidi avanenud. 2022. aastal saavutas Türgmenistan Maailma Kaubandusorganisatsiooniga (WTO) ühineva riigi staatuse (European Commission 2024). Kuna energiapuudusele kaalutlustel on ka Euroopa hakanud

otsima alternatiive Vene maagaasile, plaanib Türgmenistan suurendada gaasi eksporti lääne suunas. 2023. aasta augustis sõlmis Türgmenistan EL-iga esimese energialeppe maagaasi tarnimiseks Euroopasse (Nelson 2023).

EL-iga tehakse koostööd kohaliku taastuvenergia sektori arendamises (European Commission 2024).

4.4. Tadžikistan

Põhilised energiaallikad	Hüdroenergia 40%, nafta 30%, kiviüsi 25%, maagaas 5%
Primaarenergia eksport	Kiviüsi, hüdroenergia (hooajaliselt)
Primaarenergia import	Nafta, kiviüsi, maagaas
Maavarad, eksport	Kuld, erinevad metallid, hüdroenergia potentsiaal
Kaubanduspartnerid	Import Hiinast ja Venemaalt, eksport Kasahstani, Šveitsi ja Hiinasse

Kuna Tadžikistani energiavarustus sõltub paljuski hüdroenergia tootmismahust, esineb Tadžikistanis talveperioodidel tõsiseid energiapuudujääke. Energiavarustuse kindlustamiseks, kuid ka eksportimise eesmärgil, on Tadžikistanis kiviüse kaevandamise mahud hüppeliselt tõusnud: 4000 TJ-lt 2011. aastal 40500 TJ-le 2021 aastal (IEA, Tajikistan 2022).

Sarnaselt teistele Kesk-Aasia riikidele on Tadžikistani valitsus asunud investeerima taastuvenergia tootmisesse. Mitu miljardit dollarit on investeeritud paisu ehitamisesse Roghuni linna lähedale (Rickleton 2024). Lisaks energiatarne kindlustamisele talveperioodil on Tadžikistani valitsus võtnud eesmärgiks kõigile elanikele katkematu energiavarustuse kindlustamise – praegu on just maapiirkondades elekter saadaval vaid mõned tunnid päevas (IEA, Tajikistan 2022: Executive Summary 2023).

1990. aastate kodusõja tõttu vähenes Tadžikistani tööstus- ja kaevandusettevõtete toodang drastiliselt, kuid alates 2000-te aastate lõpust ja 2010-te algusest, kui süvenesid Tadžikistani-Hiina majanduslik-poliitilised suhted, on tööstus kasvule pöördunud. Gaasi ja nafta impordi-eksporti suhte parandamiseks on Tadžikistan meelitanud riiki Hiina ettevõtteid, et need uuriks võimalikke uusi gaasi- ja naftamaardlaid.

4.5. Kõrgõzstan

Põhilised energiaallikad	Hüdroenergia 28%, nafta 36%, kiviüsi 27%, maagaas 8%
Primaarenergia eksport	Kiviüsi, nafta, hüdroenergia (hooajaliselt)
Primaarenergia import	Pole teada
Maavarad, eksport	Hüdroenergia potentsiaal, kuld jt. väärismetallid, nafta, tekstiil
Kaubanduspartnerid	Venemaa (43% kogu ekspordist) Hiina (64% kogu impordist), Kasahstan, Usbekistan, Türgi

Kõrgõzstani energiavarustus sõltub hüdroenergia tootmismahust ning on seega suhteliselt ebastabiilne, seda eriti talveperioodil, mil hüdroenergia tootmine on raskendatud. Sarnaselt kogu Kesk-Aasiale pärineb Kõrgõzstani energiataristu suuresti NSV Liidu ajast ning taristu amortiseerumisest tulenevalt on Kõrgõzstani hüdroenergia tootmismahud langenud ka suveperioodidel: võrreldes 2000. aastaga on hüdroenergia osa kogu energiavarustuses vähenenud 15% (IEA, Energy system of Kyrgyzstan 2023). Tõsiste energiapuudujääkide tõttu kuulutas Kõrgõzstani valitsus perioodiks 2023–2026 välja energiaalase eriolukorra.

4.6. Energiajulgeolek

Kuna elekter ja kütus on mistahes riigi ja majanduse toimimiseks võtmetähtsusega strateegiline ressurss, on Kesk-Aasia riikide julgeoleku seisukohalt oluline saavutada energiaalane iseseisvus. Energiajulgeoleku kindlustamine on Kesk-Aasia riikide jaoks oluline eesmärk, mis hõlmab elektrivõrgu uuendamist ja laiendamist; uue, efektiivsema tootmisvõrgu rajamist; energiaallikate mitmekesistamist; taastuvenergia sektori arendamist; aga ka välisriikidest sõltuvuse vähendamist. Energiataristut puudutavad projektid on tihti suuremahulised ja väga kallid, mis ajendab Kesk-Aasia riike nende elluviimiseks otsima välisinvesteeringuid ning kaasama välisriikide ettevõtteid. Korruptsiooniohu ning majandusliku ja eraomandit puudutava ebakindluse tõttu ei ole lääne ettevõtted valmis Kesk-Aasiasse suuri investeeringuid tegema. Samuti ei ole lääne ettevõtted üldiselt huvitatud fossiilkütustesse investimisest, mistõttu suurem osa lääne investeeringud Kesk-Aasias on seotud taastuvenergia projektidega, millest aga praegusele energiakriisile suurt leevendust ei ole. Kesk-Aasia riikidel on seega välja kujunenud tihe koostöö VF-i ja Hiinaga, kes investeerides maagaasi ja kivisöe kaevandamisesse, pakuvad piirkonna pakilistele energiaprobleemidele kiireid lahendusi (Mitrova 2024), (Avdalini 2024).

VF ja Hiina enamusomandis olevate energiaettevõtete suur arv piirkonnas seab aga ohtu Kesk-Aasia riikide sõltumatuse. Näiteks oli 2023. aastal Tadžikistani riikliku energiaettevõtte Barki Tojik'i võlg VF-i enamusomandis oleva Tadžikistani suuruselt teise hüdroelektrijaama, Sangtuda HPP-1, ees 22,77 miljardit rubla, mille tõttu kohtus Tadžikistani energiaminister 2023. aasta oktoobris VF-i asepeaministri Aleksandr Novakiga (Interfax 2023). Risk, mis tuleneb seotusest vene suurärimeestega ning *off-shore* ettevõtete kasutamisega, on tegelikult piirkonna riikidele teada (nagu nt selgus Usbekistani valitsuse tellitud salajasest raportist Gazili maagaasi maardla osas (Radio Free Europe 2024)), kuid korruptsiooni ja alternatiivsete lahenduste puudumise tõttu on Kesk-Aasia riikidel selles osas raske suuri muudatusi läbi viia.

EL-i ja Eesti huvid regioonis, võimalused

Muutuv geopoliitiline olukord pakub võimalusi investeringuteks piirkonna energiataristusse ja taastuvenergiale üleminekuks, kuid Hiina ja VF-i kasvav mõju Kesk-Aasias suurendab sõltuvust välisvahenditest ja -teadmistest ning võib seega kahjustada riikide *de facto* suutlikkust omavalitsustegevuseks. Lisaks praeguse kriisi leevendamisele kiirete lahenduste abil (nt kivisöe kaevandusmahtude ja tarbimise kasv) peavad Kesk-Aasia riigid tegema tööd õiglase ja usaldusväärse majandusmaastiku ja läbipaistvate valitsemissüsteemide loomiseks, et vähendada korruptsiooniriski. USA ja EL teevad koostööd erinevate Kesk-Aasia riikidega energiaarendusprogrammide raames, kuid enamik Lääne investeringuid on suunatud tulevikueesmärkide saavutamisele, mitte piirkonnas praegu aktuaalsete probleemide lahendamisele. VF ja Hiina pakuvad seevastu kiiremaid ja lihtsamaid lahendusi, nt Hiina investeringud söekaevandamisse.

Koostöö kliimamuutustega kohanemise ja taastuvenergiale ülemineku osas on üks perspektiivikamaid väljavaateid Kesk-Aasia ja Euroopa Liidu suhete edendamiseks, kuna Kesk-Aasia riigid on huvitatud keskkonnahoidu ja taastuvenergiasse investeerimisest. EL-il on võimalus pakkuda mitte ainult teadmisi energiainfrastruktuuri ja uuemate ning tõhusamate tehnoloogiate alal, vaid ka korruptsiooni vastu võitlemise ja läbipaistvate valitsussüsteemide loomise ning e-valitsemise põhimõtete juurutamise osas.

Eesti kogemused seoses eduka lahkumisega nõukogude mõjusfäärist ja EL-iga liitumisest pakuksid Kesk-Aasia riikidele kindlasti huvi. Üks viis Eesti ja Kesk-Aasia riikide vaheliste sidemete tugevdamiseks oleks anda eestipoolne ülevaade võimalike lahenduste kohta korruptsiooniga võitlemisel ja muu nõukogude pärandi käsitlemisel.

EL-i energiapoliitika arendamisel Kesk-Aasias on oluline kaasata spetsialiste ja akadeemilisi (sõltumatuid) uuringud, sest teaduspõhised lähenemisviisid on sageli vastupidavamad, tasuvamad ja kavandatud vastavalt ühiskonna vajadustele ja reaolukorrale. Kuigi ettevõtlussektoris võib tehnoloogiate arendamine kulgeda kiiremas tempos, kipuvad revolutsioonilised ideed lähtuma ettevõtte enda huvidest ja majanduslikust kasust. Energiataristuga seotud investeringud on tavapäraselt võrdlemisi mahukad ning laialdase ühiskondliku mõjuga ja seepärast on põhjaliku, adekvaatse info kättesaadavus taristuprojektide kavandamisel võtmetähtsusega.

Kesk-Aasia riigid näitavad üles üha suuremat huvi lääneriikidega suhete parandamise ja tugevdamise vastu, et laiendada oma poliitiliste valikuvõimaluste ja kaubanduspartnerite hulka. VF-i mõju regioonis on majanduslikult ja poliitiliselt märgatavalt langenud, ning peale VF-i tungimist Ukrainasse on Kesk-Aasia riigid

teadlikult võtnud suuna poliitiliste suhete mitmekesistamisele, et ühelt poolt mitte sattuda lääne sanktsioonide alla, teiselt poolt aga endiselt hoida sõbralikke suhteid VF-ga.

Praegune koostööhuvi suurenemine piirkonnas on lääneriikide jaoks väärtuslik võimalus luua Kesk-Aasia riikidega kõrgetasemeline diplomaatiline koostöö eesmärgiga parandada inimõiguste olukorda ning vähendada VF-i mõjuvõimu. Lääneliku väärtussüsteemi, inimõiguste ja õigusriigi põhimõtete levimisele aitaks eelkõige kaasa haridusalane koostöö. Ka haritud ja tugeva kodanikuühiskonna ehitamisel on lääne huvide tagamisel piirkonnas oluline osa, sest nii algaks läänelike väärtuste omaksvõtmine ning kehtestamine piirkonna enda elanike initsiatiivil mitte ülaltpoolt EL-i või USA mõjutustegevuse ja ettekirjutuste ajendil. Tugev kodanikuühiskond takistab ka populistlike ja autoritaarsete vaadete levikut tulevikus. Praegu on aga just Hiina (Konfutsiuse Instituudid) ja VF (venekeelsed koolid terves piirkonnas) Kesk-Aasia haridusmaastikul kõige aktiivsemad. Näiteks on praegu maavarade kaevandamist Tadžikistanis võimalik õppida vaid Sughdi regioonis Bustoni linnas, kus asub üks Hiina Konfutsiuse Instituudi harudest (Mullodjanov 2019). Vene koolide levik piirkonnas on geopoliitiliselt oluliseks lülik ühtse tsivilisatsiooniruumi rajamisel VF-i ja Kesk-Aasia riikide vahel ning strateegiline tööriist lääne pehme jõu leviku peatamiseks (Special Eurasia 2023).

LISA 1. Kesk-Aasia definitsioon

Mõistet Kesk-Aasia on võimalik defineerida erinevalt. Raporti koostajad mõistavad selle all eelkõige just viit iseseisvat Kesk-Aasia riiki, mis iseseisvusid pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist 1991. aastal: nendeks on Kasahstan, Tadžikistan, Usbekistan, Türkmenistan ja Kõrgõzstan. Kõnealuse ala suurus on 4 003 451 km² ja 2021 seisuga elab Kesk-Aasias 75 897 577 inimest, mis on vähem kui näiteks Türgi või Iraani elanikkond. Üks esimesi teadlasi, kes mainis Kesk-Aasiat eraldi piirkonnana oli A. von Humboldt (Humboldt 1843).

Kesk-Aasia piire on aga võimalik mitmeti määratleda. Ajalooliselt on poliitiline geograafia ja kultuur olnud kaks olulist parameetrit, mida Kesk-Aasia regiooni määratlustes on kasutatud. Humboldt mainib selle piirkonna mõningaid geograafilisi iseärasusi, mille hulka kuuluvad Kaspia meri läänes, Altai mäed põhjas ning Hindu Kush ja Pamiiri mäed lõunas (Humboldt 1843). N. Hanõkov seadis kahtluse alla Kesk-Aasia laiuskraadilise määratluse eelistades füüsilist määratlust, mis hõlmab selles piirkonnas asuvaid riike, mh Afganistani, Khorasani (Kirde-Iraan), Kõrgõzstani, Tadžikistani, Türkmenistani, Uiguristani (Xinjiang), Mongooliat ja Usbekistani (Hanõkov 1973).

NSV Liidus mõisteti Kesk-Aasia all eelkõige just viit Kesk-Aasia liiduvabariiki – Kasahstan, Usbekistan, Tadžikistan, Usbekistan ja Turkmenistan. 1978. määratlus UNESCO selle piirkonna kui „Afganistani, Kirde-Iraani, Pakistani, Põhja-India, Lääne-Hiina, Mongoolia ja Kesk-Aasia Nõukogude Liidu vabariigid” (Mayor 1992). Erinevate definitsioonide alusel on Kesk-Aasiasse vahel liigitatud ka Mongoolia, Afganistani ja Iraani Khorasani alad (Cumming 2013).

LISA 2. Kesk-Aasia kui Euraasia sõlmpunkt

Käesolevas lisas antakse põgus ülevaade Kesk-Aasia piirkonna üldisest taustast. Kesk-Aasia on olnud aastatuhandeid mitmete üsnagi erinevate kultuuride, rahvaste, usundite, ideede ja majandussidemete kohtumispunkt. Lisaks sellele on Kesk-Aasiat alati läbinud olulised kaubateed, muutes piirkonna ka strateegiliselt tähtsaks. Just Kesk-Aasiat läbis kunagi Suur Siiditee ja see pole kaotanud oma strateegilist tähendust ka täna – seda ilmestab näiteks Hiina Belt and Road Initiative (McBride et al 2023).

Regioon on rikas erinevate oluliste ja strateegiliste ressursside ja maavarade poolest ning asub Hiina, Venemaa, Türgi ja Iraani, Afganistani, Kaukaasia riikide ning Mongoolia vahel. Mitmed riigid on huvitatud Kesk-Aasia stabiilsest arengust, kuid ka Kesk-Aasia riikide maavaradest ja muudest loodusrikkustest.

Piirkond mängib olulist rolli ka lääneriikide (sh EL-i ja USA) jaoks. Peale NSV Liidu lagunemist 1991. aastal kujunes ümber ka geopoliitiline olukord, mida senini iseloomustas vaba ja kommunistliku maailma vastandamine. See suur muutus

puudutas olulisel määral ka olukorda Kesk-Aasias. Piirkonnas tekkis viis uut iseseisvat riiki, mille vastu Kreml jätkuvalt suurt huvi tunneb, kuid nüüd hakkasid suuremat huvi ilmutama ka Hiina Rahvavabariik, Iraan, Türgi, USA, Jaapan ja EL. Kui Hiina ja USA on globaalsed suurvõimud ning selleks võib teatud määral pidada ka EL-i, siis VF nagu ka Iraan ja Türgi on pigem olulised piirkondlikud mängijad, kellel on küll suured imperialistlikud ambitsioonid, agressiivne välispoliitiline suundumus ning potentsiaal mingil määral Kesk-Aasia riike mõjutada (see puudutab eelkõige Iraani ja Venemaad, ent Erdoganiga režiimi ajal kasvav neo-ottomanism on näidanud ka Türgi ambitsioonide kasvu), kuid samas nõrk majanduslik ja tehnoloogiline baas. Seetõttu püüabki Venemaa säilitada oma hääbuvat mõjuvõimu Kesk-Aasias.

Kõik viis Kesk-Aasia riiki asuvad olulisel geopoliitilisel ristteel, mida ümbritsevad piirkondlikud jõud (VF, Iraan, Türgi) ja globaalse jõuna Hiina. Teiste globaalsete suurjõudude seas on EL, USA ja India, kes on samuti regioonist huvitatud. Mainimisväärt on ka Jaapani investeeringud Kesk-Aasias. Kesk-Aasia riigid on sarnased ja samal ajal ka üsna erinevad, neil on ühine ajalooline taust (nt kultuuriruum, religioossed väärtused, Vene impeeriumi ja nõukogude aeg). Neli neist kuuluvad turgi keelte rühma (Kasahstan, Usbekistan, Kõrgõzstan ja Türkmenistan) ja järelliide -stan iga riigi nimes tähendab pärsia keeles riiki. Ainult Tadžikistan ei kuulu turgi keelte rühma: tadžiki keel on iraani keel. Kogu Kesk-Aasia piirkond kuulus kunagi erinevate Iraani impeeriumide koosseisudesse, kuid sai hiljem osaks agressiivselt laienevast Vene impeeriumist (peamiselt vallutuste kaudu) ja selle järeltulijast Nõukogude Liidust.

LISA 3. Venemaa välispoliitilised strateegiad

Religioon pehme jõuna

Arusaam religiooni mõjust poliitika kujundamisele ja religiooni funktsioonist kindla kultuurilise ning poliitilise režiimi propageerimiseks välissuhetes on muutunud üha olulisemaks nii Euroopas kui ka USA-s, kuid Venemaa ja moslemiriikide jaoks on religioon alati olnud oluliseks sise- ja välispoliitiliseks tööriistaks. Näiteks on Türgi ja Indoneesia juba pikalt islamit kasutanud kui olulist osa riiklikust brändist ja kultuuridiplomaatiast. Sarnaselt on toiminud ka Venemaa vene õigeusuga, kasutades seda religioosse ja geopoliitilise ülemvõimu mõjutamise vahendina, kusjuures VF-i puhul on oluline teadvustada, et riik ja religioon ei ole üksteisest lahus vaid on seotud, tegutsedes ühise eesmärgi nimel. Seega on tegelikkuses religioonist saanud lisaks pehmele jõule ka vägagi reaalne mõjutamisvahend, mis hõlmab majandust, poliitikat, julgeolekut ning oma huvide ja maailmavaate edendamist nii riigisisiselt kui ka rahvusvahelisel areenil.

Sarnaselt võimsatele islamiriikidele legitimeerib Venemaa end vana, algupärase religiooni ning religioosse järjepidevuse kandjana religioossete praktikate, kaupade ning pärandi institutsionaliseerimise läbi, kehtestades Vene riigi ainuvõimu õigeusu

ida kiriku üle. Kasutades absolutismiaegset „Jumala poolt valitud” (praeguse Venemaa puhul „Мы Русские, с нами Бог”) narratiivi, on Venemaal alati võimalus õigustada sõdu, alade annekteerimist ja genotsiidi teiste rahvaste vastu.

Vene-Ukraina sõja algusega täies mahus (24.2.2022) sai Venemaa sotsiaalmeedia täis muusikavideosid ja laule teemal „Jumal on Venemaaga”. Videod on tõlgitud inglise keelde, et sõnum jõuaks mitte ainult Venemaa kodanike, vaid ka rahvusvahelise publikuni. Väljend „Jumal on Venemaaga” ja selle variatsioonid on saanud populaarseks loosungiks, mida kasutatakse erinevates kõnedes, patriootilistes videotes jne.

Näiteid YouTube kanalilt:

MinA “God is with Russia” (С Россией Бог)

Russian March: “Мы Русские, с нами Бог – We are Russians, God is With Us”

Vene rahvusluse sidumine VF-i kui õnnistatud riigi narratiiviga toob tagasi religioosse ühiskonnamudeli, kus kodanik teenib riiki Jumala ja Jumala valitud valitseja nimel, kuid annab samal ajal sellele kodanikule kõrgema staatuse võrreldes teiste rahvustega. Selline lähenemine on kooskõlas ka Venemaa ajaloolisuse režiimiga: ajaloolisuse režiim Venemaal keskendub võimude kehtestatud minevikunarratiivile, mis kitsamalt on aluseks ühiskondlikule arusaamale maailma praegusest olukorrast ning VF-i rollist selles, kuid paneb laiemalt paika ka vene rahvusliku identiteedi alused. Selline režiim võimaldab Venemaal praeguses rahvusriikide ideele rajatud maailmakorralduses jääda legitiimseks jõuks (erinevalt eelkõige usulisele identiteedile rõhuvatele gruppidele), andes neile samal ajal ka Jumaliku mandaadi, mida, nagu religioosseid ideid üleüldiselt, on võimatu reaalsuses mõõta, tõestada või ümber lükata.

Venemaa kui „tõelise demokraatia kandja”

Kasutades pehmeid jõude nagu religioon ja kultuur, esitab Venemaa erinevates meediakanalites (nt. Telegram ja YouTube) nõ Venemaa versus läänemaailm dihhotoomia vastandades õigeid väärtusi kandvat Venemaad allakäinud läänele. Selles vastanduses propageerib ja konstrueerib VF ideed uuest demokraatiast, mis vastupidiselt lääne demokraatia erosioonile ning vähemuste võimutsemisele esindab Kremli sõnul tõelist demokraatiat ehk enamuse võimu.

18. augustil 2023, väitis Ella Pamfilova (Valimiste Keskkomitee juht – ЦИК), et Venemaal on läänega võrreldes teistsugune võimurežiim ning kritiseeris lääne demokraatiat kui et vähemuste võimu, lisades, et see ei ole see demokraatia, mida venelased vajavad. Pamfilova sõnul esindavad Venemaa valimised enamuse tahet ja just see on tõelise demokraatia tunnusmärk. Tema arusaama kohaselt on valimiste roll demokraatias vaid kinnitada, et Putin esindab kahtlemata enamust – üle 90% – ja seega pole edasiste valimiste korraldamisel mõtet. (rbc.ru. Памфилова отвергла демократию для России как «власть меньшинства»)

Kuna Kesk-Aasias, eriti Kasahstanis, elab palju venelasi ning vene keel on Kesk-Aasias levinud *lingua franca*, levivad ülalmainitud narratiivid ka Kesk-Aasia riikide

ühiskondades ning sellealane VF-i propaganda ja mõjutustegevus on regioonis võrdlemisi aktiivne.

LISA 4. ISIS-K kui julgeoleku oht Kesk-Aasias

ISIS-e töus

Selles lisas antakse ülevaade ISIS-K mõjutustegevusest (propaganda) ja terrorismist Kesk-Aasias ning samuti ISIS-K ideoloogiast. ISISe puhul on tegu radikaalse salafistliku ja džihadistliku liikumisega. Abu Musad al-Zarqawi (1966–2006) asutas selle terroritsliku ja salafistliku äärmusliikumise 2006. aastal. Salafistlik džihadism on usulis-poliitiline ideoloogia, mis põhineb džihadismi ideedel ning salafistlikul ideoloogilisel baasil. Terminit „salafistlik džihadism” kasutas veel G. Kepel (2002) eesmärgiga kirjeldada radikaalse islamistliku ideoloogia hübriidset olemust, mis sai alguse rahvusvaheliste islamistlike võitlejate ja džihadistide poolt Nõukogude-Afganistani sõja (1979–1989) ajal Nõukogude sissetungi vastu peetud džihaadina.

Algselt nimetati liikumist Iraagi Islamiriigiks (oktoober 2006 – aprill 2013), hiljem nimetati see ümber Iraagi ja Šami Islamiriigiks (aprill 2013 – juuni 2014) ja Islamiriigiks (juuni 2014 – praegu) (Bunzel 2015).

2013. aastal alustas Iraagi Islamiriigi nime all tuntud terroristlik rühmitus riigis rünnakute seeriat, samas kui aprillis teatati Iraagi ja Levandi Islamiriigi (ISIL) moodustamisest, mis tugines nii Iraagi kui Süüria toetusele. Nn kalifaadi kuulutasid ISIS-e juhid välja 2014. aastal ja terroristide juhile Abu Bakr al-Baghdadile (1971–2019) anti kaliifi tiitel. Pärast Baghdadi surma oli järgmine kaliif Abu Ibrahim al-Hashimi al-Qurashi (1976–2022), seejärel Abu al-Hasan al-Hashimi al-Qurashi (suri 15. oktoobril 2022) ja seejärel oli kaliif Abu al-Hussein al-Husseini al-Qurashi (suri 2023). Viies ja praegune kaliif on Abu Hafs al-Hashimi al-Qurashi. 2020. aasta lõpuks oli terroristlik rühmitus ISIS kaotanud kontrollitud territooriumid Iraagis ja Süürias. Sellegipoolest võib ISIS-t praegu sõjalisest vaatenurgast küll enamasti lööduks pidada, kuid selle ideoloogia, võtmejuhid ja tuhanded võitlejad kujutavad endast jätkuvalt suur ohtu ja ISIS-e võimalik taastamine pole välistatud.

Ideoloogia

ISIS-e ideoloogiliseks tuumaks on salafism ja äärmuslik džihadism. Mis on salafism ja vahhabism? Konservatiivsed sunniitlikud moslemid ehk salafistid idealiseerivad prohvet Muhamedi ja 7. saj elanud esimeste kaliifide isikuid. Salafistide ametlik eesmärk on naasta islami juurte juurde – nad soovivad samasugust ühiskonda nagu oli 7. saj. Mõistet salafism on defineeritud kui mõtteviisi, mis tekkis 19. saj teisel poolel reaktsioonina Euroopa ideede levikule ja Euroopa kolonialismile (Mölder, Sazonov 2019). Salafistlike liikumiste ideoloogid rõhutavad oma soovi keerata ajaloo rattaid tagasi, püüdes luua otsest seost Muhamedi elu ja tema ajastuga. Selles kontekstis

on üks levinumaid salafistlikke mõisteid al-Wahhābiyya, mis pärineb islami jutlustajast ja tuntud õpetlasest Muhammad ibn Abd al-Wahhabist (1703-1792), keda tema vastased survestasid oma õpetused hukka mõistma ja pelgalt isiklikuks arvamuseks kuulutama (Mölder, Sazonov 2019; Sazonov, Ploom 2020, 64). Al-Wahhab ja tema järgijad nimetasid end al-Muwaḥḥidūniks, mis tähendab „need, kes tunnistavad Jumala ühtsust“ (Pink 2010). 20 saj on selle termini omastanud salafistide järgijad (Mölder, Sazonov 2019). Seega püüdis ISIS rajada oma ideoloogilise aluse salafismile ja wahhabismile, täpsemalt radikaalsele harule nimega qutbism (saanud alguse Sayyid Qutb'ist) ehk džihadistlik salafism.

Salafism ise kui liikumine ja ideoloogia ei viita automaatselt radikaalsele islamismile või terroristlikule ideoloogiale. Tuleb märkida, et salafism kui ideoloogia ei kujuta endast üht ühtset äärmuslikku autoriteeti, nagu seda on meedias kujutatud pärast 2001. aasta terrorirünnakuid New Yorgis ja teisi terroriakte Pariisis, Berliinis, Londonis jne (Mölder, Sazonov 2019).

Salafismi üks radikaalne haru on džihadism, mida kasutab nii ISIS kui ka teised islamistlikud terroriorganisatsioonid (Sazonov, Ploom 2020, 65). See radikaalne salafistlik džihadism on kogunud jõudu, eriti alates 1990. aastate keskpaigast, kasutades peamiste vahenditena ilmalike režiimide ja valitsuste vastu terrorismi, sabotaaži, infosõda, vägivalda mittemoslemite ja šiiitide vastu (Mölder, Sazonov 2019), ja mitmete sunniitide vastu, kes ei toeta või ei järgi ISIS-e ideoloogiat (Sazonov, Ploom 2020, 65).

Lõuna- ja Kesk-Aasia enne ISIS-K

1990. ja 2000. aastatel oli Al-Qaida terrorismi tegevus Kesk-Aasias tõusuteel. Enne ISIS-K loomist tegutsesid Lõuna- ja Kesk-Aasias mitmed islamistlikud sõjalised džihadistlikud ja terroristlikud rühmitused, kes püüdsid asendada olemasolevad valitsused veelgi äärmuslikema islamistlike valitsustega.

Need rühmitused võitlesid Iraani, Usbekistani, Türkmenistani, Tadžikistani, Pakistani ja Hiina valitsuste vastu. Neid toetas Al-Qaeda, millel oli Afganistanis ja Pakistanis tegevusbaas alates 1988. aastast. Vastuseks ebaõnnestunud läbirääkimistele Talibaniga pärast 11.09.2001 Al-Qaeda rünnakuid USA vastu kukutas USA Talibani režiimi Afganistanis ja alustas sõjalist kampaaniat Al-Qaeda ja Talibani vastu. Mässuliste konfliktist sai Khorasani piirkonna džihadismi keskpunkt, millesse olid erineval määral kaasatud peaaegu kõik piirkonna džihadistlikud rühmitused.

ISIS-Khorasani loomine ja selle terroristlik tegevus 2015-2024

Khorasani piirkonna ISIS (edaspidi ISIS-K) on üks ohtlikumaid nn Islamiriigi piirkondlikest harudest ning selle tegevuspiirkond on peamiselt Lõuna- ja Kesk-Aasia. ISIS-K tekkis paljuski Afganistani ja Pakistani radikaalsete võitlejate

lähetamisest Al-Qaedaga seotud rühmitustest Süüria kodusõtta. Nad naasid piirkonda sõjakogemusega ja hakkasid värbama kohalike võitlejaid, sh nii Pakistanis, Afganistanis kui ka Kesk-Aasia riikides. Kuulujutud ISIS-e kohalolekust Afganistanis ja Pakistanis hakkasid levima veel 2014 aastal. 2015 teatas ISIS ametlikult oma saabumisest Khorasani piirkonda. ISIS-K praeguseks juhiks on Sanaullah Ghafari (sünd. 1994, tuntakse ka nime all Shahab al-Muhajir), kes on ühtlasi lisatud rahvusvaheliselt tagaotsitavate terroristide nimekirja. ISIS-K eesmärk on destabiliseerida ja kukutada olemasolevaid valitsusi ajaloolises Khorasani piirkonnas ning luua Lõuna- ja Kesk-Aasias šariaadiga reguleeritav kalifaat, mida kavatakse tulevikus ka piirkonnast väljapoole laiendada.

ISIS-K on vastutav paljude terrorirünnakute eest tsiviilisikute vastu lisaks Afganistanile ja Pakistanile ka mujal. Rühmituse ohvrid on sageli olnud šiiidid, kuid ka poliitikud ja valitsusametnikud. Alljärgnevalt on loetletud vaid mõned ISIS-K poolt korraldatud terrorirünnakud:

- 2016. aasta juulis tappis ISIS-K vähemalt 131 inimest Pakistanis toimunud valimisüritusel;
- 2016. aasta juulis toimus veel kaks pommirünnakut, mille käigus hukkus 97 šiitlikku hazara inimest Kabulis;
- 2017. aasta augustis ründasid ISIS-K ja Taliban ühiselt mitmeid šiitlikke hazara külasid Põhja-Afganistanis;
- Alates 2022. aasta aprillist laiendas ISIS-K oma terroristlikku tegevust väljapoole senist piirkonda: aprillis ja mais 2022 tulistas ISIS-K Afganistani territooriumilt rakette Usbekistani ja Tadžikistani;
- 2023. aasta juulis toimunud enesetaputerroristide pommirünnaku käigus hukkus 63 inimest Kharis (Pakistan);
- 2024. aasta jaanuaris sooritasid kaks ISIS-K ründajat Iraanis Kermanis kaks enesetapurünnakut, tappes 94 inimest;
- 2024. aasta märtsis korraldasid ISIS-K terroristid Moskva lähedal Krasnogorskis (VF) rünnaku kontserdisaalis, tappes 144 inimest.

Konflikt Talibaniga

ISIS-K osaleb madala intensiivsusega konfliktis Talibani valitsuse vastu. ISIS-K püüab diskrediteerida Talibani, aga ka teisi naaberriikide valitsusi, ohutada vägivalda ning kasutada ära halbu majanduslikke tingimusi ja sotsiaalseid lõhesid, et meelitada enda ridadesse uusi liikmeid. Kui Taliban ja ISIS-K võitlesid aktiivselt USA vastu, siis pärast USA vägede väljaviimist Afganistanist (august 2021) on ISIS-K suunanud oma jõupingutused Talibani režiimi diskrediteerimisele, destabiliseerimisele ja kukutamisele. Nende soov on rajada islami kalifaat. Taliban seevastu teeb jõupingutusi, et võtta vägivaldsete rünnakute abil sihikule ISIS-K võitlejad, kaitsta välisriikide diplomaate ja investoreid ISIS-K rünnakute eest ning

halvustada avalikult ISIS-e kohalolekut, et meelitada ligi välisriikide tunnustust ja investeringuid.

ISIS-K operatsioonide puhul võib täheldada strateegilist nihet nende jaoks oluliste riikide kodanike ja diplomaatide osas. Nt rünnak VF-i saatkonna vastu Kabulis septembris 2022 ja kolm kuud hiljem toimunud rünnakud Pakistani saatkonna ja Kabuli hotelli vastu, mida külastavad peamiselt Hiina kodanikud. ISIS-K väitis, et Afganistani pinnalt toimusid piiriülesed rünnakud Pakistanis, Iraanis, Tadžikistanis ja Usbekistanis. ISIS-K oktoobris 2022 Shirazis (Iraan) sooritatud rünnak oli esimene ISIS-K-le omistatud rünnak Iraanis. Need rünnakud näitavad Talibani suutmatust takistada Afganistani muutumist terroristide peatuspaigaks, ning samuti suutmatust vastutada uue *de facto* valitseva võimuna riigi julgeoleku eest. ISIS-K piiriüleste rünnakute ja välismaalaste vastu suunatud rünnakute kampaania toetab nende kui riigi välismaalastest puhastajate kuvandit ning kujutab Talibani üksnes Afganistani marionettvalitsusena (Jadoon at al 2023). Märtsis 2024 süüdistas ISIS-K avalduses Talibani lääneriikide väärtuste omaksvõtmises: „Talibani miilits on nüüd osa uskmatus riigist. Seetõttu on loomulik, et nad tunnevad neile kaasa ja jagavad muresid uskmatusetega“. ISIS-K viitas Afganistani Talibani hukkamõistule Krasnogorski terroriaktile 2024 märtsis. Talibani vastu suunatud sõnumites viidatakse ka Venemaa rünnakutele ISIS-e sihtmärkide vastu Süürias, ning küsitakse, miks avaldas Taliban VF-le kaastunnet.

ISIS-e infomõjutustegevus Kesk-Aasias

Oma tegevuses kasutab ISIS aktiivselt erinevaid propagandameetodeid (Basić 2023). Zgryziewicz (2016) näitab oma töös, kuidas ISIS kasutas visuaale, narratiive jne, et kujundada endale sobivat inforuumi. ISIS on tõhusalt võtnud kasutusele strateegia, mille kohaselt luuakse oma versioon rahvusvaheliselt tunnustatud riikide poolt kasutatavatest sümbolitest, st lipust, hümnist, embleemist ja organisatsioonilisest struktuurist. Need on ISIS-e kommunikatsioonistrateegia ja propaganda oluline osa (Fink, Sazonov 2023: 76). Seega ISIS on osav propaganda levitamisel ja infomõjutustegevuses. ISIS-K esimene *wali* („*wali*“ on moslemite poolt tavaliselt kasutatav nimetus, millega viidatakse pühakule, sõna otseses mõttes „Jumala sõbrale“) Hafiz Saeed Khan kirjeldas 2016 ISIS-e propagandistlik ajakirja „Dabiq“ 13. numbris avaldatud intervjuus Khorasani piirkonda:

„Wilāyat Khurāsān on islami ja moslemite jaoks väga oluline. Kunagi oli see koos ümbritsevate aladega moslemite võimu all. Hiljem vallutasid ilmalikud ja rāfidīd [tõrjuvad, šiiidid] murtaddīnid [usulahkunud] mõned neist piirkondadest ning lehmas kummardavad hindud ja ateistlikud hiinlased vallutasid teisi lähedalasuvaid piirkondi, nagu on ka osad Kashmirist ja Turkistanist. Nii et Wilayah on Allahi loal värvav kõigi nende piirkondade tagasivallutamiseks, kuni neid valitseb taas Allahi seadus ja seega laieneb õnnistatud Khilāfah [kalifaadi] territoorium.“

Nt levitab ISIS-K mitmesuguseid teabematerjale. Sisuloome propagandakanali al-Azaimi jaoks valmistatakse ja esitatakse ISIS-e toetajate poolt. Ligi 70% materjalidest avaldatakse puštu keeles, kuid sageli tõlgitakse dari, urdu, tadžiki, bengali, hindi, vene, araabia, tamili ja uiguuri keelde. Al-Azaim levitab oma sisu peamiselt Telegrami ja X-i (endine Twitter), kaudu. Raamatud, monograafiad, videod jne avaldatakse al-Azaim Foundationi poolt. Lisaks leidub regulaarselt ilmuvaid uudiskirju ja ajakirju nagu nt „Khorasan Ghag“ („Khorasani häääl“), mis ilmub puštu keeles, ajakiri „Voice of Khurasan“ inglise keeles ja „Yalghar“ (Rünnak) urdu keeles.

Webber (2022) on kirjutanud, et ISIS-K infosõja strateegia põhineb suuresti püüdlustel vähendada Talibani kui valitseva organi legitiimsust. Webberi (2022) sõnul levitab ISIS-K Talibani-vastaseid narratiive erinevate meediakanalite, videote, audioavalduste, e-raamatute ja ajakirjade kaudu. „Voice of Khurasan“ alustas Talibani vastu suunatud infooperatsioone, näidates fotosid Talibani juhtidest, kes suhtlevad Hiina ja Pakistani ametnike ning eelmise Afganistani valitsusega. Talibani valitsust ründav artikkel pealkirjaga „Kes on Taliban?“ sisaldas fotosid Talibani juhtidest ja delegaatidest, kes kohtuvad Hiina ja USA diplomaatidega (Webber 2022)

ISIS-K Usbekistanis ja Tadžikistanis: terrorism ja infomõjutustegevus

ISIS-K laiendab pidevalt oma propagandategevust ja avaldab regulaarselt nii trükiseid, kuid ka veebipõhist (sh audio- ja video) propagandat. ISIS-K tegutseb hetkel peamiselt küll veel Afganistanis ja Pakistanis, kuid viimasel ajal on hakanud saama rohkem toetust ja rahastust ka Kesk-Aasia riikidest, eelkõige Usbekistanist ja Tadžikistanist. Infooperatsioone viiakse läbi Al-Azaimi meediatootmise fondi abil usbeki ja tadžiki keeles. ISIS-K kasutab siingi Telegram'i jt sotsiaalmeedia võrgustikke propaganda loomiseks ja levitamiseks. Selleks, et jõuda Kesk-Aasia inimesteni, on ISIS-K suurendanud kriitikat ja ähvardusi piirkondlike valitsuste vastu Taškendis ja Dušanbes. ISIS-K kasutab lisaks vaenulikule retoorikale nii terroriakte kui ka raketirünnakuid Usbekistani (nt aprillis 2022) ja Tadžikistani (nt mais 2022) vastu (Webber, Pannier 2023).^[13]

Mis on Usbekistani Islamiliikumine (IMU)? See on usbeki mässuliste rühmitus, mis asus algselt Ida-Tadžikistani mägedes, ja mille missiooniks oli Usbekistani valitsuse kukutamine ja islami süsteemi kehtestamine. Varasemalt oli IMU Talibani ja al-Qaeda liitlane, kuid augustis 2015 avaldas IMU liider Usman Ghazi video, milles töötas truudust ISIS-e juhile Abu Bakr al-Baghdadile. ISIS pakkus IMU juhtkonnale võimalust laiendada oma mõju Afganistani põhjanaabrite territooriumidele. Talibani vastus IMU reetmisele oli karm, erinevates lahingutes tapeti IMU võitlejaid sh ka Ghazi. On üsna tõenäoline, et mõned endised IMU võitlejad on siiani regioonis aktiivsed ja tegutsevad ISIS-K ridades (Webber, Pannier 2023).

IMU tõi ISIS-K-sse usbekikeelse propaganda. IMU propagandavõrgustik on võimaldanud ISIS-el suurendada oma toetajaskonda Kesk-Aasias. IMU peamine propagandaplatvorm on 2009. aastal loodud veebileht, mis annab ülevaate rühmituse tegevusest ja üksikute võitlejate väidetavatest tegudest, peamiselt küll Pakistanis, kuid esitab teavet ka IMU liikmetest, kes võitlevad Talibani vastu Afganistanis. Lisaks esinevad ISIS-K sotsiaalmeediakanalid ja -võrgustikud sõnumirakendustes. Need on pühendatud usbeki propagandistide ja ideoloogide, nagu Abduvali Mirzayev, Juma Namangani jt, avalduste levitamisele. Viimased kujundavad Usbekistani ISIS-K propagandistide ja nende toetajate mõtlemisviisi (Webber, Pannier 2023).

LISA 5. USA Kesk-Aasia strateegia

USA Kesk-Aasia strateegia annab hea ülevaate USA huvidest regioonis. USA tegevuste üheks oluliseks mõjutajaks on VF-i sõjaline agressioon Ukraina vastu. Lisaks Hiina globaalne mõjutustegevus ning läänevastane poliitika ja imbumine Kesk-Aasiasse. Strateegias on kirjas USA huvid: nt teeb USA koostööd Kesk-Aasia riikidega selleks, et suurendada vastupanuvõimet nende stabiilsust ähvardavate lühi- ja pikaajaliste ohtude suhtes, tugevdada nende sõltumatust pahatahtlikest mängijatest ning arendada USA-ga poliitilist, majanduslikku ja julgeolekukoostööd. USA jõupingutused piirkonnas peaksid edendama piirkondlikku sõltumatust, mitte tekitama sõltuvust. Ameerika Ühendriikidel on kuus kõikehõlmavat ja üksteist tugevdavat eesmärki:

1. USA soovib toetada ja tugevdada Kesk-Aasia riikide suveräänsust ja iseseisvust nii eraldi kui piirkonnana. Ilmselt on selle põhjuseks nii Venemaa imperialistlik revisionism, Hiina hübriidne mõju, kuid ka Iraani tegevus. Samuti nähakse ohuna Türgi huvisid ja kasvavaid ambitsioone seoses neo-ottomanistliku Ahmet Davatoglu⁵ doktriiniga ja kuna Kesk-Aasia kuuest riigist viis on turkofoonset (turgikeelsed) ja 72 miljonist Kesk-Aasia inimestest kõneleb üle 60 turgi keeli, ei ole Ankara huvi regiooni vastu juhuslik.

2. USA soovib vähendada terrorismiohtu Kesk-Aasias. Kesk-Aasia ühiskonnad peaksid edasi arendama vastupanuvõimet äärmusliku ideoloogia ja terrorismi suhtes, et nad ei muutuks terroristlike organisatsioonide pelgupaigaks. Siin tuleb arvestada just ISIS-est tulenevaid ohte, aga ka Talibani valitsust Afganistanis.

3. Washington üheks prioriteediks on toetus selleks, et laiendada stabiilsust Afganistanis, mis pärast 2021. a sündmusi on üha keerulisem, kuna pärast USA vägede lahkumist tulid Afganistanis taas võimule äärmuslikud islamistid taliibid.

⁵ Türgi välisminister 2009-2014 ja seejärel peaminister aastatel 2014-2016. Ahmet Davatoglu on neo-ottomanismi peaideoloog. Neo-ottomanismi peamine idee on teha Türgit maailmas suurjõuks ja vähendada Türgi sõltuvust Läänest.

Samas on USA eesmärk, et Kesk-Aasia riikidest saaksid USA-le stabiilsed, turvalised ja pühendunud koostööpartnerid.

4. USA soovib, et Kesk-Aasia riigid arendaksid tihedamaid sidemeid Afganistaniga energeetika, majanduse, kultuuri, kaubanduse ja julgeoleku valdkonnas, mis aitavad otseselt kaasa piirkondlikule stabiilsusele.

5. USA soovib piirkonnas õigusriigi reformide edendamist ja inimõiguste austamist. Lisaks on Washingtoni eesmärk stabiilsuse hoidmine Kesk-Aasia riikide enda initsiatiivil, tagades aktiivse kodanikkonna, kaasava poliitilise süsteemi (õiglased valimised) ja läbipaistva poliitika, õigusriigi põhimõtete järgimise ja inimõiguste austamise. Praegu on need regioonis probleemsed.

6. USA investeeringute jätkamine Kesk-Aasiasse. USA soovib, et Kesk-Aasia ettevõtluskeskkond oleks avatud ja läbipaistev, õiglane ning atraktiivne USA ettevõtetele.⁶

Strateegia võeti vastu 2019. aastal ja see ei peegelda kõiki USA huvisid ja tegevusi, samas annab üsna hea ülevaate USA laiematest geopoliitilistest huvidest ja jõujoontest regioonis, mida muidugi mõjutasid 2020. a alanud COVID-19 pandeemia, ja eriti VF-i täiemahuline sõjaline agressioon Ukraina vastu, samuti ka Hiina kasvavad ambitsioonid ja ähvardused Taiwani suunal, Aserbaidžaaani-Armeenia konflikt, HAMASi-lisraeli sõda, Iraani agressiivsuse kasv jne.

Lisaks eelmainitud strateegiale on USA võtnud vastu uue lähenemisviisi oma mõju ja huvide edendamiseks välismaal, keskendudes õigusriigi ja demokraatia narratiivi asemel majandusvabadusele ja vabakaubandusele. Kesk-Aasias juhib USA B5+1 programmi, mille eesmärk on valitsusametnike ja erasektori vahelise koostöö kaudu luua hästi reguleeritud majandussüsteem, mis tagaks potentsiaalsetele välisinvestoritele stabiilse majanduskeskkonna. (eurasianet, Central Asian states easing trade barriers 2024).

Kuigi B5+1 programmi edu ei ole veel kindel, on Kesk-Aasia riigid juba teinud jõupingutusi olemasolevate kaubandustökete kõrvaldamiseks, kuigi seni on integratsioonipüüdlused toimunud peamiselt kahepoolsete lepingute vormis. (eurasianet, Central Asian states easing trade barriers 2024). Kesk-Aasia energiaturu osas hõlbustaks piiriülese kaubanduse lihtsustamine selliste kaupade nagu nafta, kivisöe ja maagaasi importi ja eksporti ning looks parema keskkonna energiatoorme kaubanduseks vajaliku infrastruktuuri arendamiseks ja korrashoiuks.

⁶ Vt pikemalt United States Strategy for Central Asia 2019-2025.

Kasutatud allikad

- Agadjanian, V. (2020). Exclusion, violence, and optimism: Ethnic divides in Kyrgyzstan. *Ethnicities*, 20(3), 457–480. <https://doi.org/10.1177/1468796819835657>
- Ageeva, V. D. (2021). The Rise and Fall of Russia's Soft Power. *Russia in Global Affairs*, 19(1), 118–145. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2021-19-1-118-145>
- Ageeva, V. D. (2022). Global Russians: In Search of Lost Time. *Russia in Global Affairs*, 20(1), 143–165. <https://doi.org/10.31278/1810-6374-2022-20-1-143-165>
- Ahn, E. S., & Smagulova, J. (2022). English language choices in Kazakhstan and Kyrgyzstan. *World Englishes*, 41(1), 9–23. <https://doi.org/10.1111/weng.12552>
- Al Jazeera (2022). Kazakhstan unrest highlights tricky terrain of fuel subsidy cuts", <https://www.aljazeera.com/economy/2022/1/13/kazakhstan-unrest-highlights-tricky-terrain-of-fuel-subsidy-cuts> (viimane külastus 19.4.2024).
- Avdalini, E. (2024). China Uses Crises to Build Central Asia Influence. CEPA, <https://cepa.org/article/china-uses-crises-to-build-central-asia-influence/> (viimane külastus 19.4.2024).
- Arpaci, S.; Acar, I.; H. Atli (2011). Improving the pistachio growing in Turkmenistan and Uzbekistan. *Acta Horticulturae* 912: 327–330. doi:10.17660/ActaHortic.2011.912.47.
- ASIA-Plus, veebilehekülg: <https://asiaplustj.info/>
- Assanbayev, M. B., & Hanks, R. R. (2020). Kazakhstan's Russian diaspora: between migration and search of a new identity. *The Bulletin*, 3(385), 285–297. <https://doi.org/10.32014/2020.2518-1467.96>
- Basit, A. 2023. Afghanistan-Pakistan's Radical Social Media Ecosystem: Actors, Propaganda Comparison and Implications. <https://www.rsis.edu.sg/ctta-newsarticle/afghanistan-pakistans-radical-social-media-ecosystem-actors-propaganda-comparison-and-implications/> (viimane külastus 11.6.2024).
- BBC Persian. <https://www.bbc.com/persian/articles/c0dr3pvp74go.amp>. (viimane külastus 1.4.2024).
- Bunzel, C. (2015). From paper state to Caliphate: The ideology of the Islamic state—The brookings project on U.S. Relations with the Islamic world. Analysis paper, No. 19, March. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/The-ideology-of-theIslamic-State.pdf> (viimane külastus 19.4.2024).
- Central Asian Bureau for Analytical Reporting veebilehekülg: <https://cabar.asia/en>
- CPJ (2024). Kyrgyzstan president signs Russian-style 'foreign agents' law. Kättesaadav: <https://cpj.org/2024/04/kyrgyzstan-president-signs-russian-style-foreign-agents-law/> (viimane külastus 1.6.2024).
- CPJ (2021). Kyrgyzstan Parliament approves 'false information' bill. Kättesaadav: <https://cpj.org/2021/08/kyrgyzstan-parliament-approves-false-information-bill/> (viimane külastus 17.2.2024).
- Cummings, S. N. 2013. Understanding Central Asia: Politics and Contested Transformations. Routledge.
- Cretti ja van Schaik (2024). Resource curse or darling: rethinking eu energy interests in Kazakhstan. Policy Brief. Clingendael, <https://www.clingendael.org/publication/resource-curse-or-darling-rethinking-eu-energy-interests-kazakhstan> (viimane külastus 27.5.2024).
- Dadabaev, T (2020). 'Discourses of Rivalry or Rivalry of Discourses: Discursive Strategies and Framing of Chinese and Japanese Foreign Policies in Central Asia'. *The Pacific Review* 33 no. 1: 61–95.
- DARA Climate Vulnerable Forum Report 2010, <https://daraint.org/wp-content/uploads/2010/12/CVM-exec-sum-01072011.pdf> (viimane külastus 27.2.2024).
- Dadabaev, T. (2019). Japan's New "Old" Frontier. East-West Center, <http://www.jstor.org/stable/resrep21456>.
- Degirmen Dysart, B. (2021). The Politics of Russian 'Diaspora': From Compatriots to a Russian World. *Turkish Journal of Diaspora Studies*, 1(1): 49–63. <https://doi.org/10.52241/TJDS.2021.0004>
- EBRD (2018). The fiscal implications for Kazakhstan of worldwide transition to a greener global economy." European Bank for Reconstruction and Development. 22 November, <https://www.ebrd.com/news/publications/special-reports/the-fiscal-implications-for-kazakhstan-of-worldwide-transition-to-a-greener-global-economy.html>. (viimane külastus 7.3.2024).

- Efegil, E (2008). Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions." *Caucasian Review of International Affairs* 2(3): 166–172.
- Evdokimov, A. E., Davydova, T. A., & Savkin, D. A. (2020). Russian language in Central Asia: Current status and prospects. *Post-Soviet Issues*, 7(3): 373–388. <https://doi.org/10.24975/2313-8920-2020-7-3-373-388>
- European Commission (2024). Turkmenistan, https://international-partnerships.ec.europa.eu/countries/turkmenistan_en (viimane külastus 7.3.2024).
- Fink, S.; Sazonov V. (2023). Political culture and political agency: from Gaugamela to Mosul. In: H. Mölder et al. *Cultural Change in Political Communities – The Impact of Populism and Extremism on the International Security Environment*. 65–83, Springer.
- Fominykh, A. (2017). Russia's Public Diplomacy in Central Asia and the Caucasus: The Role of the Universities. *The Hague Journal of Diplomacy*, 12(1): 56–85. <https://doi.org/10.1163/1871191X-12341350>
- Froumin, I., & Cao, R. (2020). Russia, China, and Central Asia in Higher Education. In I. Froumin & R. Cao, *China and Europe on the New Silk Road* (pp. 380–400). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198853022.003.0020>
- Geography of Russian Houses. Россотрудничество. (n.d.). <https://rs.gov.ru/en/russian-houses-abroad/represents-with-map/> (viimane külastus 1.5.2024).
- Goble, Paul. (2023). "Japan Quietly Playing a Growing Role in Central Asia." The Jamestown Foundation, *Eurasia Daily Monitor* 20 (71). <https://jamestown.org/program/japan-quietly-playing-a-growing-role-in-central-asia/>.
- Напѳков 1973 = Ханыков, Н. (1973). Экспедиция в Хорасан. Центральная Азия в источниках и материалах XIX – начала XX века М: Наука.
- Hartog, F.; Brown, S. (2015). *Regimes of Historicity: Presentism and Experiences of Time*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/hart16376>
- Hoagland, R.E. Repass, M.S., Wolkov, N. (2021). Russia's historical defense ties and China's rising military presence in Central Asia. *Caspian Policy Centre* 2021. <https://api.caspianpolicy.org/media/uploads/2021/04/Russias-Historical-Defense-Ties-and-Chinas-Rising-Military-Presence-in-Central-Asia.pdf> (viimane külastus 7.6.2024).
- von Humboldt, A. (1843). *Asie centrale*, <https://archive.org/details/asiacentralerec03humbgoog> (viimane külastus 7.6.2024).
- IEA 2020. Kazakhstan energy profile. International Energy Agency. April. <https://www.iea.org/reports/kazakhstan-energy-profile>. (viimane külastus 10.5.2024).
- IEA 2020. Uzbekistan Energy Profile. International Energy Agency. April. Kättesaadav: <https://www.iea.org/reports/uzbekistan-energy-profile> (viimane külastus 10.5.2024).
- IEA 2022. "Turkmenistan." International Energy Agency, <https://www.iea.org/countries/turkmenistan> (viimane külastus 7.6.2024).
- IEA 2022. Kazakhstan." International Energy Agency. June. <https://www.iea.org/countries/kazakhstan>. (viimane külastus 1.6.2024).
- IEA 2023. Energy system of Kyrgyzstan. International Energy Agency, <https://www.iea.org/countries/kyrgyzstan>. (viimane külastus 17.5.2024).
- IEA 2020. Kyrgyzstan Energy Profile. IEA, <https://www.iea.org/reports/kyrgyzstan-energy-profile>.
- Interfax 2023. Tajikistan, Russia discuss partnership in fuel and energy complex, including problems of Sangtuda 1 HPP, <https://interfax.com/newsroom/top-stories/95517/> (viimane külastus 10.5.2024).
- Japan International Cooperation Agency (JICA) 2020. Japan's ODA: Rolling Plan for the Republic of Tajikistan.
- Japan International Cooperation Agency (JICA) 2022. Japan's ODA: Rolling Plan for the Republic of Kyrgyzstan.
- Japan International Cooperation Agency (JICA) 2023. "Japan's ODA: Rolling Plan for the Republic of Uzbekistan."
- Kepel, G. (2002). *Jihad. The Trail of Political Islam*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press
- Kaziev Sattar S., Mogunova Marina V., Mogunov Sergey V. 2020. Inter-ethnic marriages among Russians and Kazakhs in the cities of Northern Kazakhstan. *Vestnik Antropologii* 3(51).
- Lachowicz, M. (2023). Defenders of an Imagined Empire. The Russian Diaspora as a Tool of Propaganda and Anti-Democratic Politics in the Central and Southeast Asian Region. *Przegląd Politologiczny*, 2, 23–38. <https://doi.org/10.14746/pp.2023.28.2.2>

- Larrabee, F. S.; Nader, A. (2013). Turkish-Iranian relations in a changing Middle East. Rand Corporation.
- Larrabee, F. S.; O. Lesser, I. (2003). Turkish foreign policy in an age of uncertainty. Rand Corporation.
- Kamolzoda, Mumotz, Olimovna (2018). *The Myths of National Identity in Former Soviet Tajikistan*. Durham theses, Durham University, <http://etheses.dur.ac.uk/12917/> (viimane külastus 29.5.2024).
- Lee-Jones, K. 2021. Overview of corruption and anti-corruption in Central Asia. Transparency International. <https://knowledgehub.transparency.org/helpdesk/overview-of-corruption-and-anti-corruption-in-central-asia> (viimane külastus 2.6.2024).
- Mandaville, P. (2023). *The Geopolitics of Religious Soft Power: How States Use Religion in Foreign Policy*. Oxford University Press.
- Mandaville, P.; Hamid, Sh. (2018). *Islam as Statecraft: How Governments Use Religion in Foreign Policy*. The New Geopolitics: Middle East.
- Marshall, T (2016). *Prisoners of geography: ten maps that explain everything about the world*. Vol. 1. Simon and Schuster.
- Marshall, T (2021). *The power of geography: Ten maps that reveal the future of our world*. Vol. 4. Simon and Schuster.
- Mayor, F. (1992) "Preface". In Dani, A. H.; Masson, V. M. (eds.). *The Dawn of Civilization, Earliest Times to 700 B.C. History of Civilizations of Central Asia*. Vol. 1. Paris: UNESCO Publishing. pp. 7–9.
- McBride, J.; Berman, N.; Chatzky, A. (2023). China's Massive Belt and Road Initiative. Council on Foreign Relations, <https://www.cfr.org/backgrounder/chinas-massive-belt-and-road-initiative> (viimane külastus 6.6.2024).
- Ministry of Foreign Affairs of Turkey. "Economic Relations between Turkey and the Republic of Kazakhstan." <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkey-and-republic-of-kazakhstan.en.mfa> (viimane külastus 14.4.2024).
- Mitrova, T. 2024. "Russia's Expanding Energy Ties in Central Asia." Center on Global Energy Policy at Columbia SIPA. 29 February. Kättesaadav: <https://www.energypolicy.columbia.edu/russias-expanding-energy-ties-in-central-asia/>. (viimane külastus 2.6.2024).
- Mölder, H., Sazonov, V. (2019). *The Development of Intercultural Dialogue in the Middle East: Contemporary Ideological-Religious Conflicts and their Historical Roots*. – Sazonov, V.; Mölder, H.; Espak, P. (eds.). *Cultural Crossroads in the Middle East – Historical, Cultural and Political Legacy of Intercultural Dialogue and Conflict from Ancient Near East to Present Days*. Tartu: University of Tartu Press, pp. 10–35.
- Mullodjanov, P. (2019). When Will Tajikistan Start to Explore China? Central Asian Bureau for Analytical Reporting, <https://cabar.asia/en/when-will-tajikistan-start-to-explore-china> (viimane külastus 11.5.2024).
- Murashkin, N. (2020). *Japan and the New Silk Road: Diplomacy, Development and Connectivity*. Routledge.
- Muratbekova, A. (2023). Japan's Value-Based Relationship in Action: The Case of Central Asia. *Eurasian Research Journal* 5 (2): 19–33.
- Nelson, H. (2023). Turkmenistan Signs its First-Ever Energy Deal with the EU. Caspian Policy Center. 24 August, <https://www.caspianpolicy.org/research/energy-and-economy-program-eep/turkmenistan-signs-its-first-ever-energy-deal-with-the-eu>. (viimane külastus 2.3.2024).
- Nourzhanov, B. (2013). *Tajikistan. A political and social history*. Australian National University E-Press, <https://library.oapen.org/viewer/web/viewer.html?file=/bitstream/handle/20.500.12657/33528/459996.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (viimane külastus 2.6.2024).
- OECD (2023). An economic overview of Kazakhstan: trends and challenges. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/966eed7d-en/index.html?itemId=/content/component/966eed7d-en> (viimane külastus 2.3.2024).
- Pieper, M. (2020). Russkiy Mir: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad. *Geopolitics*, 25(3), 756–779. <https://doi.org/10.1080/14650045.2018.1465047>
- Pink, J. (2010). Tradition and Ideology in Contemporary Sunnite Qur'ānic Exegesis: Qur'ānic Commentaries from the Arab World, Turkey and Indonesia and their Interpretation of Q 5:51. – *Die Welt des Islams*, Vol. 50(1), pp. 3–59
- Pivovarov, E. I., Ershov, V. F., & Katagoshchina, M. V. (2021). Post-Soviet diasporas in the age of the internet. *RUDN Journal of Russian History*, 20(3): 437–447.

- Popova, M., & De Bot, K. (2020). Maintenance of the Russian language in Kazakhstan: Activity of Russia. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 20 (2).
- Putz, C. (2024). Russian Gas Supplies to Uzbekistan Set to Grow. *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2024/03/russian-gas-supplies-to-uzbekistan-set-to-grow/> (viimane külastus 4.6.2024).
- Reuters. (2023). "China's main import gas pipelines." Reuters. 24 May, <https://www.reuters.com/markets/commodities/chinas-main-import-gas-pipelines-2023-05-24/>. (viimane külastus 2.6.2024).
- Radio Free Europe (2024). Uzbek Insider Takes Over Gas Project Linked To Sanctioned Russian Tycoon Closely Tied To Putin, <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-investigation-gas-project-putin-tycoon-timchenko/32848767.html> (viimane külastus 2.6.2024).
- Rakhimov, M. (2015) Central Asia in the Context of Western and Russian Interests. *Europe En Formation* 1: 140–54.
- Ramani, S. (2015). Japan's Strategy for Central Asia. *The Diplomat*, 2015. <https://thediplomat.com/2015/07/japans-strategy-for-central-asia/>. (viimane külastus 3.4.2024).
- Saidov, Z.Z. (2023). Russian in the Modern Socio-Cultural, Educational and Political Space of the Republic of Tajikistan. *Bulletin of the Moscow State Regional University (Pedagogics)*, 1, 50–62. <https://doi.org/10.18384/2310-7219-2023-1-50-62>
- Sazonov, V., Ploom, I. (2019). Insights Into the Ideological Core and Political Pillars of ISIS. "Sõjateadlane" 13: 87–115.
- Sazonov, V., & Ploom, I. (2021). Some remarks on the ideological core and political pillars of the so-called Islamic state. *Modern Management Review*, 26(1), 59–80.
- Special Eurasia (2023). Geopolitics of Russia's Language Schools in Kyrgyzstan. <https://www.specialeurasia.com/2023/09/18/russia-language-kyrgyzstan/> (viimane külastus 2.6.2024).
- Sushchiy, S. (2021). Russians in the South Caucasus: Factors of Dynamics in the Post-Soviet Period and Geodemographic Prospects. *Sotsiologicheskie issledovaniya*, 9. <https://doi.org/10.31857/S013216250015744-1>
- Suslov, M. (2017). "Russian World": Russia's Policy towards its Diaspora. *Russie.Nei.Visions* 103: 1–30.
- Tan, CK. (2023). China's Xi Pledges Billions in Loans to Central Asian Nations. *Nikkei Asia*, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/China-s-Xi-pledges-billions-in-loans-to-Central-Asian-nations> (viimane külastus 5.2.2024).
- TimesCA. 2024. "EU Drives Increased Demand For Kazakh Coal." *The Times of Central Asia*. 24 January. <https://timesca.com/eu-drives-increased-demand-for-kazakh-coal/>. (viimane külastus 19.4.2024).
- TimesCA (2024). EU Drives Increased Demand For Kazakh Coal, <https://timesca.com/eu-drives-increased-demand-for-kazakh-coal/> (viimane külastus 16.1.2024).
- TimesCA. 2024. "Uzbekistan Planning to Abandon State Regulation of Coal Prices." *Times of Central Asia*. 18 April, <https://timesca.com/uzbekistan-planning-to-abandon-state-regulation-of-coal-prices/>. (viimane külastus 16.1.2024).
- TimesCA. 2024. "Huge Increase in Gas Supplies to Uzbekistan Sparks Debate Over Russian Influence." *The Times of Central Asia*. 22 March, <https://timesca.com/russian-gas-imports-to-uzbekistan-set-for-huge-increase/>. (viimane külastus 16.1.2024).
- Transparency International: Corruption Perception Index 2022. <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (viimane külastus 1.6.2024).
- Tsyrupkina, Y. (2023). Russians in Republic of Uzbekistan: Demography, Identity, and Social Dynamics. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 4. Istorija. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya*, 4: 178–191. <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2023.4.14>
- Tsyrupkina, Y. (2023). Russians in Republic of Uzbekistan: Demography, Identity, and Social Dynamics. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 4. Istorija. Regionovedenie. Mezhdunarodnye otnosheniya*, 4, 178–191. <https://doi.org/10.15688/jvolsu4.2023.4.14>
- United States Strategy for Central Asia 2019–2025, February 2020, <https://tj.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/143/United-States-Strategy-for-Central-Asia-2019-2025-1.pdf> (viimane külastus 11.4.2024).

- Uzbekistan Ministry of Energy. "Official Website of the Ministry of Energy of the Republic of Uzbekistan." <https://uzmei.uz/en/index.php> (viimane külastus 2.5.2024).
- UZSTAT. 2024. Industrial production of the republic of Uzbekistan for January-December 2023 (PRELIMINARY DATA). Contact number.: 71-202-80-47www.stat.uz." STATISTICS AGENCY UNDER THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. 19 January, <https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/49742-o-zbekiston-respublikasining-sanoat-ishlab-chiqarishi-2023-yil-yanvar-fevral-6>. (viimane külastus 1.5.2024).
- Webber, L. 2022. Voice of Khorasan Magazine and the Internationalization of Islamic State's Anti-Taliban Propaganda, *Jamestown Foundation*, May 6, 2022, <https://jamestown.org/program/voice-of-khorasan-magazine-and-the-internationalization-of-islamic-states-anti-taliban-propaganda/>. (viimane külastus 11.6.2024).
- Weitz, R. (2012). Kazakhstan-China Military Exchanges Continue. Jamestown Foundation. <https://jamestown.org/program/kazakhstan-china-military-exchanges-continue/> (viimane külastus 29.1.2024).
- Webber, L., Pannier, B. (2023). The Islamic Movement of Uzbekistan's Enduring Influence on IS-Khorasan. *Global Networks*, 3.3.2023, <https://gnet-research.org/2023/03/03/the-islamic-movement-of-uzbekistans-enduring-influence-on-is-khorasan/> (viimane külastus 13.6.2024).
- Wheeler, Th. (2013). Turkey's role and interests in Central Asia. Saferworld, <https://www.files.ethz.ch/isn/172943/turkeys-role-and-interests-in-central-asia.pdf> (viimane külastus 12.2.2024).
- Zakaryaeva, G. (2023). Дерусификация в Туркменистане. *International Journal of Russian Studies*, 12(2), 127-135.
- Zgryziewicz, R. (2016). Daesh strategic communications. In A. Kudors, A. Pabriks (Eds.). *The war in Syria: Lessons for the west*. The Centre for East European Policy Studies. University of Latvia Press.
- Zhir-Lebed, M. I. (2022). Russians of Kazakhstan and their nationality: how are civic consciousness and social networks connected? *Bulletin of Kazakh National Women's Teacher Training University* 1: 6-16. <https://doi.org/10.52512/2306-5079-2022-89-1-6-16>
- Космарская Н.П., Савин И.С. (2020). Судьба русского языка в Казахстане: возможности и барьеры использования российской «мягкой силы». *Восток (Oriens)*. No 5. С.119-130. DOI: 10.31857/S086919080011739-9
- Кудоярова, Т. В. (2010). Русский язык в современной образовательной среде Туркменистана. *Полилингвистичность и транскультурные практики* 3: 70-74.
- Қазақстан Республикасындағы ұлттық құрамы, діни нанымдары және тілдерді меңгеруі (2023). 2021 жылғы Қазақстан Республикасы халқының ұлттық санағының қорытындылары. Астана.
- Лепшкова, З.Х. (2021). Воспринимаемая инклюзивность контекста, идентичности и аккультурация русских в Кыргызстане и Эстонии. *Культурно-историческая психология*, 17 (4): 25-33. DOI: <https://doi.org/10.17759/chp.2021170403>
- Население Туркменистана и его национальный состав в 2020 году (оценка) – *МетеоЖурнал*. (n.d.), <https://meteojournal.ru/naselenie-turkmenistana-i-ego-natsionalnyj-sostav-v-2020-godu-ocenka/> (viimane külastus 27.3.2024).
- Национальный состав населения – Открытые данные – Статистика Кыргызстана. (n.d.). <https://www.stat.kg/ru/opendata/category/312/> (viimane külastus 1.3.2024).
- Риклтон, К. (26. veebruar 2024). Попытки туркмен отказаться от русского языка и давление Кремля. Радио Азаттык. <https://rus.azattyq.org/a/32835306.html> (viimane külastus 3.4.2024).
- Саидов, З. З. (2023). Русский язык в современном социокультурном, образовательном и политическом пространстве Республики Таджикистан. *Московский педагогический журнал*, 1, 50-62.
- Сулейменова, Э.Д. (2020). "Russian Overseas Flagship" и языковая ситуация в Казахстане. *Russian Language Journal / Русский язык*, 70, pp. 23-58. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/27046153>
- Теперь «не самая малочисленная»: Туркменистан объявил, что его население превышает 7 миллионов человек. Радио Азаттык (juuli 15 2023), <https://rus.azathabar.com/a/turkmenistan-vpervye-za-17-let-obnarodoval-chislennost%D1%8C-naseleniya-zayaviv-chto-prevyshaet-ona-7-millionov-chelovek/32504632.html> (viimane külastus 1.6.2024).